

СТАРА СРБИЈА

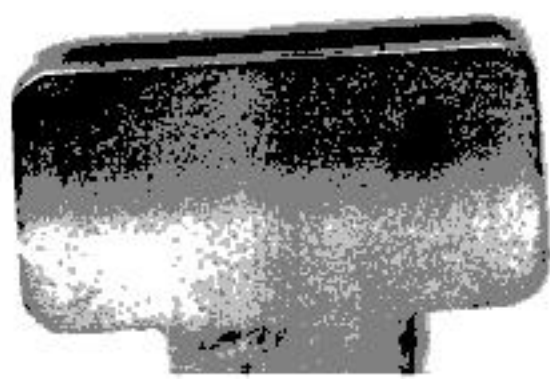
И

МАЋЕДОНИЈА

ОД

Д-ра ЈОВ. ХАЦИ-ВАСИЉЕВИЋА

СТАРА СРБИЈА

И

МАЋЕДОНИЈА

(СА ГЛЕДИШТА ГЕОГРАФСКОГ, ИСТОРИЈСКОГ И ПОЛИТИЧКОГ)

ОД

Д-ра ЈОВ. ХАЦИ-ВАСИЉЕВИЋА

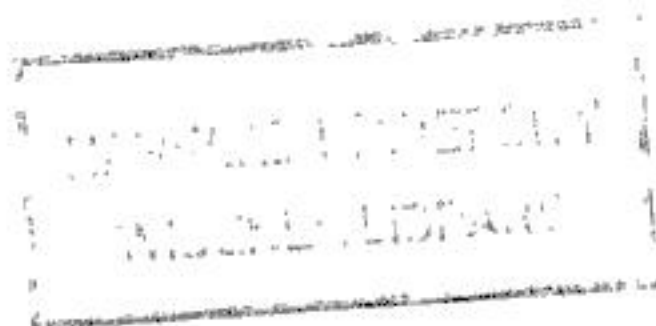
*Свајд. милој Јованкићу Милошу
Зна*

БЕОГРАД

Штампарија Д. Димитријевића, Иван-Бегова улица број 1
1906

ОДШТАМПАНО ИЗ БРАСТВА XI

90 * 2

САДРЖАЈ

	СТРАНА
<u>I У опште о Старој Србији и Маћедонији, и питању о тим областима</u>	<u>1</u>
<u>II Које се области, данас, у Турској највише разумеју под Старом Србијом и Маћедонијом, и у чему лежи важност тих области</u>	<u>6</u>
<u>III Побркани појмови о Старој Србији и Маћедонији и откуда то долази</u>	<u>20</u>
<u>IV Политички преглед Старе Србије и Маћедоније од досељења Срба и Бугара на Балкански Полуострв до XIX века</u>	<u>43</u>
<u>V Остатци културе у Старој Србији и Маћедонији; народна поезија у тим крајевима, и друго</u>	<u>65</u>
<u>VI Судбина српскога, бугарскога и грчкога народа у Старој Србији и Маћедонији у XIX веку и у садашњости</u>	<u>79</u>

I

У опште о Старој Србији и Македонији, и питању о тим областима.¹

Ни о којим крајевима српских, бугарских и грчких земаља нису толико побркани појмови, колико о онима, који су и после ратова 1876.—1878. и одредаба Берлинскога уговора остале под Турцима. — Докле су позната историјска имена, и докле се тачно знају границе областима: Босне, Херцеговине, Бугарске (до ослобођења), Тесалије, Епира и др., дотле су горе поменуте земље, будући без историјскога имена и одређених, утврђених, граница, произвољно крштаване и ограничаване. Изузимајући Епира, данашњег Једренскога и Јањинскога Вилајета, и Арбаније,² све се остале земље у Европској Турској, мање више кроз сав XIX век,

¹ Према распису Редакционога Одбора „Браства“, овај је чланак написан за шири круг читалаца, за читаоце „Браства“.

Овај смо напис, поднели Редакцијом Одбору „Браства“ 27. јуна 1905., под насловом „Општи погледи на Стару Србију и Македонију“, међу тим Одбор нашао је да треба тај наслов заменити овим, који сада носи овај напис. С тога смо, при самом штампању, учинили неке измене и у распореду и у садржини написа.

² Од последњих ратова на овамо и границе Арбаније се знатно мењају. И Арбанија се, по појмовима заинтересоване стране, проширује на територији српских, класичних земаља.

па готово и наших дана, називају, са свим произвољно, како коме годи, и како се са националним и политичким тежњама и рачунима овога или онога народа, и ове или оне државне политике, поклапа.¹ Све те земље неодређених граница и неутврђена историјскога имена из периода словенскога државнога живота називате су у XIX веку у књижевности највише именом Стара Србија, Дарданија, Маћедонија, Арбанија, Мизија, Западна Бугарска и тако даље. Само их Турска није звала ни једним од ових имена. Она их је, изузимајући Новопазарски Санџак, који је до 1878. године припадао Босни, готово увек звала Рум-или: Румелија. И данашњи дан се у Турској, званично, никако не признају назив: Маћедонија или Стара Србија. Од последњих ратова на овамо, те се земље погрешно називају највише Маћедонијом и Арбанијом, а то зато, што су под тим именима позната два различита, а готово подједнако јака страна утицаја у Српским Земљама и у европској политици у опште. Докле се аустријска политика и књижевност стара, да од Северне Старе Србије начини Арбанију, дотле се Русија и њена политика стара, да од Јужне Старе Србије начини Маћедонију, означајући ову, и ако фиктивну област, као бугарску земљу.

Још више су побркани појмови о величини и пространству тих земаља под разним њиховим именима. Видећемо да, док се по Бугарима, до установљења Бугарске 1878. године, Западна Бугарска (тако су они, највише, звали земље, које од последњих ратова на овамо зову Маћедонијом) простирала на северу до Алексинца, Приштине и Призрена, дотле се, по њима, сада, Маћедонија простире на

¹ У даљим врстама ће се показати, како су те земље, данас, у европској књижевности и европском јавном мњењу, познате, највише, под именом (Маћедонија), којим се оне никада у словенском — у бугарском и српском — државном животу у Средњим Вековима нису звале.

северу до Врања и Шар планине.¹ По грчким појмовима Маћедонија се, до последњих ратова, простирала на северу до Шар планине и Ниша, а од ослобођења Ниша и Врања и њихове су претензије сужене на „Маћедонију“ до Ристовца, а последњих година и до Скопља. А да је, нешто, Србија ослободила 1878. и присајединила и Овчепољске пределе, Бугари и Грци би границу Маћедоније пружали на северу до Штипа и Велеса, а не даље. По Арнаутима, особито по онима, који, нарочито од последњих ратова на овамо, заступају арнаутске претензије, ма да њих сами Арнаути никада не истичу, јер немају ни појма о томе, — Арбанија улази својим границама дубоко у Северну Стару Србију, ако је и целу не захвата. Северну Стару Србију називају Арбанијом, а Јужну Маћедонијом. Према овоме српских земаља нема у Турској!

*

Колико је који од три поменута балканска народа просвећенији и своје прошлости свеснији, у толико су појмови његови о овим земљама тачнији и правилнији, и у толико су претензије његове на те земље, или на који део тих земаља, оправданије. Докле је наш народ инстинктивно свестан, да је већина земаља, које један део његове интелигенције, са свим погрешно, назива Маћедонијом, у сваком погледу *чисте српске земље*, дотле је бугарски и грчки народ једва и знао што год о тим земљама, а камо ли да је био свестан, да су то бугарске или грчке земље. А о Маћедонији, у данашњем смислу те речи, у народа ни појма није било. Али у колико није о томе ништа знао бугарски и грчки народ, у толико је више њихова интелигенција „знала“. Бугарска је интелигенција, с помоћу Русије, још од педесетих година на овамо, почела да „учи“ и „оба-

¹ Овамо не иду мишљења егзалтираних бугарских шовиниста, који још непрестано траже „до Моравата“, па често и „*преко Моравата*“, јер они још увек траже за Бугаре и Врање и Гилане, а ти су, бар, градови на *левој страни Мораве*.

вештава“ свој народ, да су то бугарске, а грчка, грчке земље. Само не српске!? Према овоме су се и у европском јавном мњењу стварали појмови о овим земљама. У стварању појмова у европском јавном мњењу играли су улогу интереси Европе, и умешност и утркивање балканских народа.

*

Зато што Стара Србија и Македонија затварају у својим границама, у сваком погледу, најважније на Балканском Полуострву трговачке центре, најважније трговачке путеве за саобраћај између Европе и Истока, и зато што су то најплоднији предели у Европској Турској, зато су се, још од давних времена, многи народи, а у садашњости три балканска народа и две европске велике силе — Русија и Аустрија — отимали и отимају о њих. Због поменутих особина тих земаља, три се балканска народа вековима боре да тим земљама завладају одрже и власт своју у њима. Две поменуте европске силе боре се, да најпре свој утицај у овим земљама утврде, па да их, по том, приграбе и увуку у границе своје државе. Зато се политика заинтересованих сила не руководи више идејом „Балкан балканским народима“, већ својим властитим интересима. То јест, ради се, о томе: којој ће од заинтересованих сила који део тих земаља припасти? — Русија тражи Македонију и Стару Србију, за сада, за Бугарску, а Аустрија је тражи за себе, или, у најмању руку, да се тим областима даде *автономија*. Зато и ствара Аустрија у Македонији неку непознату *македонску народност* — да се лакше српски народ поцепа у тим крајевима.

Земље, које данас чине Стару Србију и Македонију, биле су, од оснивања бугарске и српске државе у Средњим Вековима све до Велбуждске битке 28. јуна 1330. године, златна јабука, о коју су се отимала ова два народа. Исти се процес понавља, у колико се Срба и Бугара тиче, и у XIX веку -- од постанка Кнежевине Србије и прерођаја

Бугара и постанка Кнежевине Бугарске. — У новој историји Срба, Бугара и Грка јасно се види, да, како је који од ових народа васкрсавао из ропства, и до којег дела слободне земље и државе дошао, или како се који прерађао (мислимо на Бугаре), тако је истицао и своје претензије на остатак својих, према својим појмовима, земаља у Европској Турској. Те су се претензије још у почетку својем заустављале на поменутим земљама, и пошто су се односиле на *исте* земље, оне су се још у почетку својем сукобљавале, и једна другу, готово са свим, и искључивале.

Има крајева у границама Старе Србије и Македоније, на које би претензије поменута три балканска народа биле оправдане, али што нас у разматрању овога питања занима то је то, што национални противници српскога народа, користећи се вазда тешким положајем и српскога народа у Турском Царству и Србије у вршењу њезиних националних задатака, нарочито последњих деценија, хоће, у пркос историјским истинама, у пркос јасним и светлим одликама српскога народа у поменутим крајевима, у пркос оправданим и неминовним савременим потребама Србије и целокупнога Српскога народа, у пркос свему томе, — да поменуте земље означе као несрпске, као своје, и да српски народ у тим крајевима потпуно одроде.

Од последњих ратова на овамо, користећи се срећним положајем, који јој је створила Русија, и својим смишљеним радом на својем националном питању, Бугарска је успела да своје претензије на остатак територија Турскога Царства у Европи идентификује са погрешним оним појмом европскога јавнога мњења о Македонији. Бугарска је у томе толико успела, да се данас под именом *Македонскога Питања* не разуме толико *Источно* нити *ошће Балканско*, колико чисто *Бугарско Питање*!

Како се, према приликама и околностима, које су се стицале и развијале у XIX веку, о највећи

део ових земаља води спор између балканских народа највише још између српскога и бугарскога народа, јер је Грцима прошло доба у поменутим крајевима, пошто они у Старој Србији и Маћедонији, како се те области данас граниче, изузимајући њихове периферне пределе, немају својега живља, то ће се у врстама које следују, верно представити историјска прошлост тих земаља и народа који у њима живе, и садања потреба Србије и њезиних сународника у Турској у свима правцима, па ће се онда видети, да нико више од Србије и српскога народа нема права и потребе за те земље. Самим тим што се највише води борба о право између Бугара и Срба на земље јужно од Шар планине, на Јужну Стару Србију и Маћедонију, у овом ће се спису третирати само јужна половина Старе Србије, коју ми овом приликом зовемо највише *Јужним Српским Земљама*.

II

Које се области, данас, у Турској највише разумеју под Старом Србијом и Маћедонијом, и у чему лежи важност тих области.

Као што ће се у III одељку овога списка видети, према побрканим појмовима, а различитим претензијама Балкинских народа и заинтересованих Европских сила на територије Турскога Царства у Европи, не може се, данас, тачно одредити које се све, и које баш области у Турској разумеју под именом Старе Србије и Маћедоније. Што је за српски народ Северна Стара Србија, то је за Арнауте и њихове протекторе Арбанија; што је за Србе Јужна Стара Србија, то је за Бугаре и Грке Маћедонија. Докле је за српски народ Новопазарски Санџак, од окупације Босне и Херцеговине, *најважнији* крај српских земаља, то је за Аустроугарску део окупиране Босне. Докле, по појмовима српскога народа, Маћедонија почиње од Демир Капије, Прилепских предела и Струме на југ и исток, дотле се она, по појмовима

Бугара и Грка, простире на северу до Шар планине и Ристовца, и тако даље. — Ни сâм географски појам о границама ове две области није пречишћен и утврђен. Како ни по својој хоризонталној разграни, ове две области не чине нити једну, *заједничку*, целину, нити чини целину свака од њих за себе, то се са географског гледишта није могло ни да утврди, које границе захватају Стара Србија и Маћедонија нити које свака од њих засебно. Али, сумирајући све оне побркане географске појмове и различите претензије, данас се под именом Старе Србије и Маћедоније, највише, разумеју предели који чине три вилајета у Европској Турској. То су: *Косовски, Битољски* и *Солунски Вилајет*. — Границе ова три вилајета, по сумарним појмовима Балканских народа Старе Србије и Маћедоније, иду овако: оне почињу од граница Босне и Херцеговине и Црне Горе и иду границама Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске према Турској до Деспот-планине (Доспад даг), за тим се граница спушта реком Местом или границом Једренскога Вилајета на Јејејско Море. Јејејским Морем иде граница на Солун а од Солуна граница Старе Србије и Маћедоније узима се, обично, коритом реке Бистрице на Костурско и Оридско језеро. Од Оридскога језера граница Старе Србије и Маћедоније иде реком Дримом (Црним) до састанка његова са Белим Дримом, за тим западном границом Ђаковичке Казе, Плава, Гусиња, и излази на границу Црне Горе.

Стара Србија и Маћедонија у овим границама захвата простор више од 1000 □ Км.¹

Највећа важност ових области лежи у томе што су оне, поред Краљевине Србије и окупираних српских земаља, Босне и Херцеговине, најважнија географска спона која везује Средњу и Западну Европу са

¹ Ми навлаш избегавамо, да у овом одељку одредимо границу између Старе Србије и Маћедоније. Остављамо читаоцима да то учине, по прочитању факата, које ми износимо у одељцима који за овим долазе.

Азијом и другим прибрежним Средоземним земљама и даљим Истоком у опште. Из историје се Балканскога Полуострва јасно види, да, ма како се померале границе српске и бугарске државе, које су у својим границама затварале ове области, и ма како се померали трговачки и културни центри у Европи, да су најглавнији трговачки путеви водили кроз ове области. А стратегијски путеви, иначе, никада не мењају своју важност.

*

Према хоризонталној разграни, досада су ове области дељене, у главном, у две неједнаке половине, — у земље северно од Шар планине и њезиних огранака, Скопљанске и Гиланске Црне Горе, и у земље јужно од тих планина и њихових огранака, и та, и ако погрешна, подела ове две области учинила је доста, да се у европској, а отуда и у нашој домаћој књижевности створи погрешан појам о границама Старе Србије и границама Македоније, на по се, у етнографском и националном погледу.¹ Према облику земљишта Стара Србија и Македонија могу се, детаљније, поделити у неколико области, и то су: *Новопазарски, Косовски, Метохијски, Тетовски, Овчепољски, Струмички, Прилејско-Битољски, Оридски и Солунски њредели.*

Најважније планине и планински ланци у границама Старе Србије и Македоније јесу: планина Рогозно, Жљеб и Мокра Гора; за тим Шар и његови огранци, Скопљанска и Гиланска Црна Гора; планинска громада која испуњује простор између Скопља, Прилепа и Велеса, позната са својих кланаца између Велеса и Прилепа највише под именом Бабуна планина, или Бабунске планине; за тим Мориово или Мориовске планине; Ниче и Перистер планина и Осоговске планине са Дованицом и Перин (или Перим) планином. Планина Рогозно са Жљебом и Мокром Гором одваја Новопазарске пределе од

¹ О томе се говори у III одељку овога списка.

Косовских и Метохијских; Шар планина са својим огранцима одваја, као што смо већ споменули, Косовске и Метохијске пределе од Скопљанских (Овчепољских и Кумановских) и Тетовских; планине, познате највише под именом Бабунске и Поречке и Ниче са Мориовом одвајају Овчепољске и Струмске (правије Вардарске) пределе од јужно-источнога дела Старе Србије и Маћедоније; од Поречких, Прилепских, Битољских и Оридских предела. Осоговске планине и Пљачкавица планина деле Овчепољске пределе од Ћустендилских и Малешких.

Планински систем чини у јужно-источним странама Старе Србије и Маћедоније непроходну границу према Кнежевини Бугарској. Почев од данашње Тронеђе код Врањског и Трнског округа између Старе Србије и Маћедоније и Бугарске, па све до долине реке Струме, уздижу се велике и непроходне громаде планине Осоговске и осталих. Зато је од Тронеђе до долине Струме тек један пут и то пут Џумаја—Дупница, којим стоји Бугарска у саобраћају са Старом Србијом и Маћедонијом.

У границама Старе Србије и Маћедоније има доста плодних и иначе важних низија. Нарочито у сваком погледу истичу се Косово поље, Овче поље, Прилепско-Битољско поље, Солунско поље и друга. Од свих поља и низија, за српски народ најважнија су у овим пределима Косово поље и Овче поље. Ако Србија не прошири своје границе и на Косово поље, никада неће остварити најсветије народне идеале, уједињење Српства, а ако не присаједини Овче поље, никада неће повратити себи онај значај, који је имала српска држава у Средњим Вековима. Косово поље и Овче поље исто су онако важни за Србију и српски народ колико су важни терени Новог Пазара и онога између Косова и Овчега поља. С тога гледишта се нарочито истиче важност и мањих поља у северном делу Старе

Србије и Маћедоније — Плеваљских, Новопазарских и Суводолских низија.

По рекама, које кроз Стару Србију и Маћедонију, и из њих, теку, ове се области могу поделити, у главном, у три дела. На северни део, на југо-источни и југо-западни део.

Карактеристично је, да већина река, које извиру у северном делу Старе Србије и Маћедоније, или које теку кроз овај део тих области, улазе у Србију.

Као што се види и према току река пада она подела Старе Србије и Маћедоније која је чињена према планинама и њиховим огранцима. Докле Шар и његови огранци деле ове области у два дела, дотле река Лепенац, Морава и друге воде силазе са огранка Шарског, Скопљанске Црне Горе, и ниште ту поделу. Још кад се узме, као што ћемо при набрајању главнијих путева у овим областима, видети, да баш главни путеви кроз ове области воде долинама Лепенца и Мораве, онда излази да је досадања подела Старе Србије и Маћедоније, коју су учинили страни путници, а прихватили наши национални противници, а од њих наши некритични географи и писци у опште, нетачна.

Северни део ових области, Северна Стара Србија припада, главним својим рекама, сливу Црнога Мора. Воде из овога дела ових области теку на север и исток и уливају се у Саву и Дунав. Само је река Лепенац, која извиру у Косовским пределима и припада сливу Белога Мора. А јужна половина ових области, Јужна Стара Србија и Маћедонија, припадају сливу Белога или Јегејскога Мора. Река Вардар, као најглавнија река у Старој Србији и Маћедонији дели јужну половину ових области, као и планине Бабуна, Мориово и Ниче, у две половине, али то само са географског гледишта, јер су, иначе, обе половине у сваком другом погледу истоветне. Па и то географско гледиште створено је, као и за северну и јужну половину Старе Србије и Маћедоније, само по развоју

планинских ланаца, ма да су и они, као што ћемо видети, просечени речним долинама. Нарочита се важност Вардарске долине састоји у томе, што је она хоризонталном разграном везана за Моравску долину, а преко ове Нишавском, и што овим долинама иде најважнији на Балканском Полуострву трговачки и стратегијски пут. Важност Вардара лежи и у томе, што ова река скупља готово све реке које извиру или које, већим делом свога тока, теку кроз јужну половину Старе Србије и Маћедоније. Вардар је и једина од главних река Старе Србије и Маћедоније, која свим својим током тече кроз ове области. — Он извире, према горњој подели Старе Србије и Маћедоније, у Тетовским пределима, а улива се у Солунски Залив, код Солуна. У Вардар се уливају, од главнијих река: Треска, Лепенац, Пчиња, Брегалница, Црна и др. Све ове реке својим главним током, а три од њих (Лепенац, Пчиња и Црна), и својим изворима припадају потпуно Старој Србији и Маћедонији. Вардар својим сливом захвата и северни и јужни део Старе Србије и Маћедоније.

Друга река, после Вардара, по важности својој, која извире у Старој Србији и Маћедонији, јесте Морава. То је Јужна Морава, која се у изворним својим пределима зове Бинч Морава. Она извире у јужним крајевима Косовских предела на граници Скопљанске и Гиланске Казе. Ова река тече, у главном, на исток и просеца Гиланску Црну Гору (или Карадаг) и од свога извора на десет сати далеко, код Ристовца, улази у Краљевину Србију. Пролазећи кроз Србију, готово кроз сред ње, улази у Дунав. Важност долине Моравине истаћи ћемо мало ниже кад будемо говорили о путевима. Као Морава, тако и остале главне реке, које извиру у северним крајевима Старе Србије и Маћедоније, утичу у Краљевину Србију. Тако реке Лим и Ибар теку кроз поменуте крајеве Старе Србије и Маћедоније и улазе у Краљевину Србију. Река Лим, већим својим делом, тече

кроз северне крајеве Старе Србије и Маћедоније и улази у Дрину и Дрином се додирује краљевине Србије. А река Ибар постаје у Косовским пределима и улази у краљевину Србију, и улива се у Мораву.

Међу рекама у јужном делу Старе Србије и Маћедоније истиче се, својом важношћу, после Мораве, река Пчиња. И с погледом на хоринзонталну разграну земљишта у долинама Мораве, Пчиње и Вардара, Пчиња је исто онолико важна колико и Морава својим током у Старој Србији и Маћедонији.

Земљиште које захватају Морава и Пчиња јесте и вододелница Црнога и Белогa Мора. Докле Морава, која извире на шест сати северно од Скопља (Горња Морава) тече на север, дотле Пчиња силазећи са Трoмеђе, тече *паралелно* према Морави на југ, и улази у Вардар. Права, повучена у мислима од извора Мораве и Лепенца на извор Пчиње, таман би пролазила границом данашње Прешевске (до последњих ратова Врањске) и Кумановске Казе. А то је таман онај терен од данашње станице *Букоровце* до станице *Табановце*. То је терен на коме се види како се вода двоји за два мора, за Црно Море преко Дунава и за Бело Море преко Вардара. — У атару села Чукарке примећују се две речице, и једна, под именом Моравице, тече на север и улива се, код Бујановца, у Мораву, а друга тече на југ и текући поред села Табановца, под именом Којрнарске реке, улива се у Кумановску реку, по том у Пчињу, и Пчињом у Вардар.

Исти је случај са изворима Мораве, Лепенца и Пчиње. Само што је терен, на коме су извори ових река, пространији. Карактеристично је да она права, замишљена, која би се повукла од извора реке Пчиње на изворе Мораве и Лепенца, ударала би баш преко онога ускога терена, на коме се на путу Врање—Скопље дели вода за Јегејско и Црно Море.

Терен који захватају Морава, Пчиња и Лепенац долинама својим, као што ће се видети кад будемо о

путевима говорили, најважнији је терен у Старој Србији и Маћедонији. Тај терен захвата сав простор између Косова, Ниша, Скопља и Штипа. Врло је значајно да половину тога терена, од последњих ратова на овамо, захвата Србија у својим границама¹ и тиме она много већим делом овога знатног терена већ господари.²

За будућност Србије и српскога народа два су предела, данас, као и увек што су били, најважнији предели у Српским Земљама. Онај од Косова поља до Овчега поља и онај између Србије и Црне Горе — Новопазарски санџак. Овај други терен је важан, и важнији је од првога више са гледишта политичког живота Србије и Црне Горе. Докле Новопазарски терен не уђе у границе Србије или Црне Горе, и докле Србија не прошири своје границе на онај други терен, на Косово поље и Овче поље, дотле ни Србија ни Црна Гора немају услова за много дужи и бољи живот, и дотле ће стварање услова за уједињење српскога народа остати само лепо снов. Новопазарски терен спори, за сада, највише Аустро-Угарска, а овај Моравско-Пчињско-Вардарски споре неколико њих јаким, ако не и пресудним, чинилаца.

¹ Ко појима ту велику важност овога терена, може лако разумети зашто се Аустрија, при одређивању граница Србије на Берлинском Конгресу, и иначе, 1878. године, упела из петних жила, да се и Гилански, Прешевски, Пчињски и Приштевачки крајеви, које је била српска војска другог рата отела од Турака и посела, не даду Србији, и да се српска војска повуче из тих крајева, у колико их је држала дотле! Ну, и ако Србијине границе нису изишле на територију слива Јегејскога Мора, Србија, ипак, држи већи део најважнијега дела терена, на којем оба слива, Црнога и Јегејскога Мора, онако не приметно и један до другог постају.

² Србија је у рату 1878. године отела од Турака од овога терена све до Приштине, Куманова и Паланке и Ћустендила, али је настојавањем руске и аустријске политике, још пре Берлинског Конгреса, враћена у границе, које јој је и поменути Конгрес, доцније, одредио.

*

Стара Србија и Македонија спадају у ред плодних, а неки крајеви у овим областима, као н. пр.: околине Сереза, Дrame и оне око Лајне, спадају у ред најплоднијих крајева у Европи. У плодне крајеве ових области, после Сереских и Драмских крајева, долази, у опште, долина реке Струмице. Као плодни у житу и осталим усеvима истичу се Овче поље са Кумановским и Скопљанским крајевима, — „житница Старе Србије“, за тим плодно Солунско поље („Македонска долина“), па Прилепско-Битољско поље, долина реке Мораве (Гиланска околина), Метохијски крајеви (висоравни између Призрена и Пећи), Косово поље и низије око Новог Пазара, Плеваља и Пештерско поље.

Северна половина Старе Србије и Македоније богата је и шумом. Нешто шуме има и у јужно-источним крајевима ове области, за тим у северо-западним деловима јужне Старе Србије и Македоније.

Од језера у Старој Србији и Македонији главна су: Скадарско (Блато), Дојранско, Острово (близу Водена), Преспанско, Оридско, Костурско (код Костура,¹ Ајвасилско (између Дrame и Солуна), Бешик (близу Солуна) и друга.

*

Као што смо споменули, највећа важност ових предела лежи у томе, што они служе као географска спона између Средње Европе и Истока, и обратно. Зато их и зову у најновије време *пролазне* или *транзитне* земље.

Карактеристично је, да два главна трговачка и војничка пута, који иду кроз већи део Старе Србије и Македоније, стоје у вези, или су наставак путева који пролазе и излазе из Краљевине Србије и Босне и Херцеговине. Из овога факта излази други факат,

¹ У нашим народним јуначким песмама највише се спомиње Оридско и Дојранско језеро — „риба од Орида“ и „риба од Дојрана“.

да су главни ови путеви кроз сва времена од консолидовања српске државе у Средњим Вековима, као и ове у почетку XIX века, пролазили кроз Србију, пошто пределе, кроз које пролазе ти путеви највећим делом насељава српски народ. Ма како се границе Србије померале, главни су путеви пролазили кроз Србију. У Средњим Вековима главни светски пут преко Балканског Полуострва ударао је од Приморја преко Српских Земаља на Цариград. Сада, у XX веку, главни светски пут удара опет кроз Србију и Српске Земље у Турској.

С погледом на хоризонталну разграну иста су, у главном, два главна пута, којима се и сада врши у главном саобраћај између Западне Европе и Истока, и они пролазе кроз ове пределе. То су путеви: Врање—Скопље—Солун и Митровица—Скопље—Солун. Пут Врање—Скопље—Солун наставак је најважнијега на Балканском Полуострву трговачкога, а за ове области и војничкога, пута, Београд—Солун и Београд—Цариград. Половином тога важнога пута пролази се, данас, кроз Краљевину Србију. Други важан пут Митровица—Скопље—Солун, наставак је онога у Средњим Вековима, такође светскога пута, који је полазио од Јадранског Приморја и ударао кроз Косовске пределе, долином Топлице излазио на Прокупље и Ниш, а кроз Качаничку клисуру излазио на Скопље и одатле се, у неколико праваца, расипао. Пут Митровица—Скопље—Солун наставак је, данас, важнога, а у будућности још важнијега пута Брод (на Сави) — Сарајево—Митровица (на Косову)—Скопље—Солун.

Пут Митровица—Скопље—Солун стоји у вези са путем Београд—Врање—Скопље—Солун, путем који полази из Косовских предела и удара на Приштину и Гилане, и одатле Моравском долином преко Кончуља и Бујановца излази на пут Врање—Скопље.

Готово паралелно са овим путем, који удара Моравском долином, са путем Приштина—Бујановце иду и други путеви, којима се из предела,

кроз које пролази пут Митровица—Скопље, силази на пут Врање—Скопље. То су путеви, који полазе из Гиланске Казе и ударају спретним и за путовање подесним долинама кроз Гиланску и Скопљанску Црну Гору (Карадаг), као пут: Гилане—Прешево, Гилане—Табановце, Гилане—Куманово. Као што је у историји српској и турској познато и турске и српске војске су овим путевима пролазиле из јужних крајева у Косовске пределе и обратно.¹

У категорију ових путева, који силазе из Гиланских у Прешевске и Кумановске крајеве, иду и они путеви, који из Гиланске Казе силазе у Скопље и његову околину.

У вези са путем Митровица—Скопље—Солун стоји и пут који иде од Ниша долином Топлице на Куршумлију и Преполац и излази у Косовске пределе и пут, који иде из јужно западне Србије долином Западне Мораве и Ибром такође у Косовске пределе.

Ови путеви, а нарочито онај Ниш—Преполац—Приштина, има велику своју важност и као стратегијски пут. Његова је важност и за трговину довољно позната из историје Средњих Векова и турскога доба, али му ту важност одузима незгодно разграничење Србије по Берлинском Уговору.

Други важан пут, који стоји у вези са путем Београд—Солун, и на који, и ако у јужном делу његову, излазе путеви из данашње Бугарске, јесте

¹ Ко детаљније, на лицу места, разматра терен о коме овде говоримо, мора доћи до уверења да су српској војсци, која би оперирала ка Скопљу, поред главнога стратегијскога пута Врање—Скопље, најподеснији и најближи путеви за Скопље они који воде из североисточнога дела данашњег Врањскога Округа, и ти су путеви ови о којима овде говоримо. И данас се из Горње Мораве (разумемо предео у Гиланској Казе) најпре стиже у Скопље оним путевима, који као читава мрежа силазе са Скопљанске Црне Горе у Скопље. До разграничавања Србије и Турске по Берлинском Уговору 1878. године, овим је путевима ишла из Скопља у Лесковачке крајеве, и обратно, и трговина, у колико је она вођена караванима и товарним коњима.

пут Врање—Овче поље—Штип (или Велес)—Дојран—Серез и даље—Солун.

Овај је пут, откад су саграђени железнички путеви Митровица—Скопље—Солун и Београд—Врање—Скопље изгубио своју важност као трговачки пут, али је, и данашњи дан, потпуно очувао своју стратегијску важност и за Србију и за Бугарску. Долина Пчиње, којом иде овај пут, и даљи његов правац ка Солуну, за Србију је у сваком погледу онолико исто важна колико и долина Мораве у данашњој Турској. Оно што је за данашњу Бугарску река Брегалница, то је за Србију река Пчиња. И ако је долина Пчиње, којом иде овај пут преграђена од Моравске долине, од пута Ниш—Врање—Скопље, малим и ниским ланцем Рујаном, из Моравске се у Пчињину долину¹ стиже за два—два и по сата, а после путовања од Ристовца за четири сата стиже се у широку долину Пчиње.² А у горњем току реке Пчиње, река ова тече готово поред саме границе Србије.

Док у таквим односима стоји граница Србије према путу Врање—Пчиња—Овчепоље—Штип, дотле је граница Бугарске према овој долини далеко читавих десет сати, и дотле су планински ланци, са врхом својим Деве Багар велика препона саобраћају Бугарске са Пчињским и Вардарским (Скопљанским) крајевима, овим путем. Зато и јесте, као што ћемо мало ниже навести, једини важнији пут, који води из Бугарске у Стару Србију и Македонију, онај Софија—Дупница—Џумаја—Штип. Овим се путем највише и саобраћаје Бугарска са Старом Србијом и Македонијом.

На пут Врање—Овче поље—Штип излази, преко Куманова, и пут Гилане—Куманово. А пут који води

¹ Разумемо праву долину реке Пчиње.

² Кога о овоме више интересује може видети у „Слив Пчиње, Кратовске Криве Реке и горњег тока Бинч-Мораве“ од Овчеполца. Београд 1889.

из Скопља за Кочане, Кратово и Ћустендил пре-сеца овај пут на Овчем пољу.

Једини, може се рећи, пут из Бугарске за ове крајеве јесте онај долином реке Струме, Дупница—Џумаја—Штип и др. места. Тим је путем, као што смо споменули, највише везана Бугарска за ове области и тим путем је највише и вршен, у другој половини XIX в., утицај бугарштине у Српским Земљама. Тај пут је, спајајући се са незнатним, иначе, путем Ћустендил—Штип, водио и води Бугарску на Штип, Велес, Прилеп и Орид, и, карактеристично је да су ти центри најпре и највише били подлегли бугарштини.

С овога пута улази Бугарска својим утицајем, у сваком погледу, и у долину реке Брегалнице, и долина ове реке са долином реке Струме отварају најлепшу перспективу Бугарској и дају јој доминирајући положај у јужноисточним крајевима Старе Србије и Македоније, онако исто као што Србији дају положај долине Мораве и Пчиње. У вези с овим путем стоји пут који полази од Скопља на Велес, Бабуну, Прилеп, Битољ и Орид, и пут, који иде од Штипа на Тиквеш, Грацко, Прилеп и даље.

Још је важан пут у Старој Србији и Македонији, пут Скопље—Тетово—Гостивар—Дебар. С овим путем стоји у вези долина Горњег Вардара. Овај пут се преко Дебра састаје са путем који води од Солуна преко Водена и Битоља.

За овим долази железнички пут Солун—Битољ, за тим железнички пут Солун—Серез—Деде Агач—Цариград, о којима не ћемо говорити.

Из Битоља води велики, и из најстаријих времена познати, пут за Орид и даље, пут *Via Egnatia*.

*

Сад прелазимо, са гледишта Срба, Бугара, Грка и Арнаута, на најважнију страну Старе Србије и Македоније, на становништво ових области. — Становника у Старој Србији и Македонији има око три и по милиона. По народности највише има Срба, па

Арнаута, Бугара, Турака, Грка, Цинцара (Аромуна), Јевреја, Јермена и Цигана. Тако, Срба има око 1,200.000, Арбанаса има на 700.000, Бугара 700.000, Турака 300.000, Грка 300.000, Цинцара преко 100.000 а остало Јевреја, Јермена и Цигана.

По народности становништво Старе Србије и Маћедоније овако је размештено. Срби заузимају, у главном, северне и јужне крајеве Косовског Вилајета; у осталима су крајевима овога вилајета више помешани са Арнаутима. Срби превлађују у Плеваљском и Новопазарском Санџаку. Срби и Арнаути готово подједнако, од последњих српско-турских ратова на овамо, насељавају Приштински Санџак, а у јужном делу Косовског Вилајета, Скопљански Санџак, заузимају готово само Срби. У овоме санџаку има мало, и то у северозападном његову делу, Арнаута. Турака у северном делу Косовског Вилајета има врло мало. Више их има у јужном делу овога вилајета, и то, опет, само по градовима. Битољски Вилајет насељавају највише Срби. Арнаута има у Дебарским пределима. Они се спуштају и у само Прилепско поље, а има их у неколико села и у Велеској Кази (Скопљански Санџак), али у великој је надмоћности српски елеменат. То су и крајња, у тим крајевима, арнаутска насеља према истоку. У јужним и западним крајевима овога вилајета помешани су са Србима Цинцари (Аромунци), а у јужним и јужноисточним крајевима овога вилајета, има Бугара и нешто Грка. И Грци живе само по градовима. И Турци и Јевреји у овом вилајету настањени су само по градовима.

У Солунском Вилајету Срби насељавају, у неколико, западне крајеве. У јужним и источним крајевима овога вилајета помешани су Бугари и Грци. У овом вилајету, у северним пределима између Вардара и Струме, и даље на истоку, помешани су са Бугарима и Турци. То су остаци првобитних турских колонија у Српским Земљама. Нешто Турака има и на западној страни Вардара. Иначе Турци живе

и у овом вилајету по градовима — варошима. — И Грци живе највише по градовима. А у околини Сереској, Драмској а, нешто, и у Солунској области живе Грци и у селима.¹

*

У Старој Србији и Маћедонији градови су, према онима у другим Балканским земљама, добро насељени, и у њима се води доста жива трговина.

Главна места у Старој Србији и Маћедонији су ова: Скадар (26000 становника), Нови Пазар (20000 становника), Митровица (10000 становника), Приштина (18—20000 становника), Пећ (8—10000 становника) Ђаковица (12—15000 становника), Призрен (35000 становника), Гилане (9000 становника), Скопље (40000 становника), Тетово (12000 становника), Велес (18000 становника), Куманово (13000 становника), Штип (20000 становника), Серез (25000 становника), Драма (20000 становника), Солун (160000 становника), Битољ (40000 становника), Орид (25000 становника), Прилеп 18000 становника) и др.²

III

**Побркани појмови о Старој Србији и Маћедонији, и
откуда долази то.**

1.) Појам о Старој Србији. По пропасти српскога државнога живота у XV веку, у народу српском остало је живо сећање на државу, на Србију и Српске Земље. Из тога се времена баш и датира име Србија. Српска просвета и култура, која се од Немање и

¹ О становништву ћемо још нешто проговорити у V одељку овога списка, на месту где ћемо говорити о карактеру и духу народа који насељавају Стару Србију и Маћедонију.

² Од последњих српско-турских ратова на овамо становништво градова у североисточним крајевима Старе Србије и Маћедоније умножило се и исељеницима из Србије и Бугарске. Од тога доба на овамо и хришћани се, од зулума турскога, арнаутскога, а у последње време и од бугарскога (комитета) из села насељавају у градове, и градско становништво нагло расте.

Св. Саве вековима расипала и по свима крајевима Јужних Српских Земаља; двеста година напрезања српскога народа да се и у Јужним Земљама отме од византијске и бугарске власти и да се у једну државну целину прикупи, и херојска она борба, коју је народ наш читав један век водио са Турцима само на Балканском Полуострву, за одржање својега државнога бића, оставила је у души народној, кад је он физички са свим подлегао, јак утисак од ондашњега државнога сјаја, величине и народна благостања. И тек пошто је народ пао под Турке, тек је тада почео све то више да размишља о некадањој својој држави и њеној величини. Као што је са свим природно, народ је више волео и чезнуо за својом Србијом, пошто је ње, разумемо њен самостални државни живот, нестало. Отуда је и онако јака и жива успомена народна на Србију. Али докле се је Србија простирала; које су све земље биле српске; у којима све странама живи српски народ, није се тачно знало, нити се о томе, у оно време, много и разбирало. У оно време се о народностима није разбирало; у народа ни појам о томе није постојао. За робовања под Турцима — па и у народа, који нису робовали Турцима — преоблађивала је међу балканским народима идеја хришћанства. Вера је тада спајала и разнородне¹ Балканске народе и кретала их противу мухамеданства, противу Турака, и сви су се балкански хришћани сматрали као један народ.

У току времена, по пропасти државнога живота, почео се у народу израђивати појам и о величини *Србије* и Српских Земаља, то јест и о границама Србије и Српских Земаља на југу и југоистоку, и кристалисала су се многа предања о томе. Једно од тих народних предања о томе јесте оно о *Ба-*

¹ У XVI, XVII, па донекле и у XVIII веку налазимо, удружене противу Турака, са Србима и Грцима и саме Арнауते, данас најљуће противнике Српства и најфанатизираније мухамеданце.

карном Гувну и Побијеном Камену. Данас се по аутентичним писаним изворима зна, да је српски народ у прошлим вековима (све до половине XIX века) Бакарним Гувном и Побијеним Каменом граничио, на југу и југоистоку, своје земље. Неко ће, можда, ово, у први мах, сматрати као шимеру и некритичан податак, и одбациће га са свим, али то је погрешно. Предање о Бакарном Гувну и није критичан писани податак, али оно има свој значај по томе што истиче из духа и свести српскога народа у Јужним Српским Земљама, у земљама, које се неправедно називају туђим именом, тиме, што је оно продукат инстинкта народнога, и, најзад, и тиме што се оно, у одређивању граница Српских Земаља на југу и југоистоку, потпуно подудара са писаним, аутентичним податцима о томе.

Народ није могао читати — нити је знао и да постоје — писане споменике о пространству Српских Земаља, о Немањића Србији¹ на југу и југоистоку, већ је сâм он, судећи по једнакости својих осећања, својих појмова и традиција о томе са осећањима и традицијама Срба у оним странама, — на основу једнакости својих главних особина инстинктивно означио границе Српства предањем о Бакарном Гувну и Побијеном Камену.

Значај предања о Бакарном Гувну и Побијеном Камену лежи још и у томе, што се границе Србије Стефана Милутина, баш по аутентичним писаним споменицама и по најбитнијим одликама српскога народа са одликама онога дела што живи у поменутих границама на југу и југозападу, потпуно поклапају са предањем о Бакарном Гувну.

Онако како је народ на тим странама ограничио Српске Земље, граничили су их и сви писмени људи онога времена. И у оновременој књижевности, колико је ње било, границе Српских Земаља простирале

¹ Под именом *Немањића Србије* ваља разумевати етнографску Србију Средњих Векова, Србију Стефана Милутина, Стефана Дечанског и *Краља* Стефана Душана.

су се све до граница до којих их меће и народно предање о Бакарном Гувну. По појмовима писмених људи из оних времена, који су, појмови, прибележени и сачувани у аутентичним споменицима, *Скопље, Орид, Ћустендил, Кратово* и други важни центри спадали су у Србију; Краљ Вукашин и његова браћа, који су владали Скопљанским, Прилепским, Оридским и Сереским пределима, *господари су Србије*; Угљеша је такође „*господар Србије*“ на Марици су се, 1371., борили *српски* и грчки војници; царица Јевдокија, мајка Дејановића, је *превисока царица србска*; Константин Дејановић који је владао Кумановским, Овчепољским, Паланачким, Ћустендилским, Трнским, Штипским, Велеским и Струмичким пределима, *господар је Србије* итд.¹ итд.

Народ је у песми својој „Маргита девојка и Рајко војвода“ опевао негдашњу Србију и војводе у њој. Та се народна песма, о пространству Српских Земља на југу и југоистоку, такође подудара са народним предањем о Бакарном Гувну.

Још нешто. Не само што је српски народ и што су сви његови писмени људи од пропасти Немањића Србије па до почетка XIX века под *Србијом*, под Српским Земљама подразумевали на југу и југоистоку све земље до Битоља и Орида и Ћустендила, него су под тим именом, именом Србија, готово све те земље разумевали до половине XVIII века и странци и страна књижевност. — Европски путници, историографи, географи и дипломате у XVI, XVII, па до некле и XVIII веку, под именом

¹ Theiner, Monum. Slavorum Meridionalium II 347.
Споменик Срп. Краљ. Академије Наука XXXVIII 60, 71.
Starine XXV 72.
Глас Срп. Краљ. Академије LVIII 232—234.
Starine XX 139 XXV 194.
Чтења... 1896. II 5.
Глас Срп. Краљ. Академије Наука LX 155.
Споменик Срп. Краљ. Академије III 108.
Fr. Miklosich et Jos. Müller, Acta et diplomata I 260, 261, 571.

Servia, подразумевали су све земље од Дунава и Саве до Прилепа и Ћустендила.¹ У *Србију*, у Српске Земље, по појмовима европских дипломата и географа из реченога времена, спадали су сви они градови који спадају у ширу околину Скопља и који су, готово увек, с њим и улазили у скопљанску административну и војничку јединицу. По њима је Скопље са широм околином улазило у Српске Земље, а у ширу околину Скопља, и по хоризонталној разграни и по другим везама, иначе, улазе градови: *Куманово, Тетово, Прешево, Паланка, Кратово, Кочане, Штић, Струмица, Велес* и остали крајеви до Демир Капије.

Такав је појам о Србији постојао у српскога народа и у странаца све до краја XVIII в. Тада се јављају политички рачуни и интереси европских народа, и пред њима почињу да посрћу интереси српскога народа, и да се и појмови о Српским Земљама поремећују и изврћу. — Русија и Аустрија почињу да се примичу Балканском Полуострву; Аустрија и рестаурира Србију у одређеним границама у границама данашње Краљевине Србије (1717.—1739.), те су тако они тачни и правилни појмови о Српским Земљама потиснути из стране књижевности.

У времену заталасаних појмова о *Србији* и Српским Земљама, из имена и појма о Србији постао је појам и име о *Старој Србији*. По установљењу Кнежевине Србије почетком XIX века почела се у самога народа правити разлика између онога дела Српских Земаља који је ушао у границе Кнежевине Србије и оних, које су и даље остале под Турцима, а које нису имале својега историјскога имена и одређених граница, као Босна и Херцеговина. Кнежевина Србија, као обновљена Србија на једном делу Немањиха Србије, називана је, донекле, Новом Србијом, затим само Србијом, а за разлику од Кнежевине Србије остале је земље почео народ да назива *Старом Србијом*.

¹ Види о томе у расправи *Д-ра Јов. Цвијића* у Српском Књижевном Гласнику 1904. XI стр. 209. и друге.

Тако је у народу створен појам о Старој Србији и тај је појам, и то име, почело да улази и у књижевност, и дуго су и у књижевности Старом Србијом називате све Српске Земље које су под Турцима. И, као што народ није знао, тачно, докле се на југу и југоистоку простирала *Србија*, тако није тачно знао ни докле се *Стара Србија* простирала на тим странама. Али народни је инстинкт и те границе одредио. Народ је, сасвим тачно, за тај нови појам, за то ново име везао своју Немањића *Србију*, чије је име прешло на нову државу Србију, а значај остао земљама, које се онда почеле да зову *Старом Србијом*. Народ је све своје успомене и сва своја права која је полагао на Немањића *Србију*, пренео на Стару Србију. Зато је Стару Србију и ограничио на југу и југоистоку границама Србије Немањића, његове *Србије под Турцима*.

Од постанка Кнежевине Србије почетком XIX века тај је појам о Српским Земљама у границама Немањића Србије постао још интензивнији. Зато што је Србија била једина словенска, а до постанка Грчке и једина хришћанска држава на Балкану, онда су се и други народи, најпре Грци и Бугари, по том Бугари, отимали за Србију и Стару Србију. Тиме се, између осталог, може да протумачи, и *Вуково* појимање о границама и положају Старе Србије према истоку, које ћемо ми мало ниже споменути.

Рекли смо, да се и у домаћој књижевности, с почетка, Стара Србија граничила границама *Србије* из прошлих векова, односно оном из XVI, XVII и XVIII в., али откако је почела, без икакве критике, продирати у нашу домаћу књижевност, и за наше домаће науке, страна, а нарочито бечка и петроградска, књижевност, од тада је и у домаћој књижевности обладао изврнут појам о границама Српских Земаља на поменутих странама, и велики део Српских Земаља крштен је једним оживелим старим историјским именом — *Македонијом*.

Као што ћемо мало ниже видети, име Маћедонија одржавано је, и ако споредички, и у нашој књижевности и у прошлим вековима, али са врло погрешним појмовима. Тако је име Маћедонија за Српске Земље, које је народ звао Старом Србијом, и у ново доба ушло кроз домаћу књижевност. Многи наши књижевници, не познајући Српске Земље и српски народ под Турцима, а трчећи за страначким појмовима и о нашим рођеним стварима, почели су, као што рекосмо, да уносе у домаћу књижевност један са свим не само за српски народ штетан, него и скроз погрешан појам о Маћедонији. А први наши књижевници и политичари у првој половини XIX в. а неки и доцније, боље су познавали свој народ и зато су и правилније појмове и погледе о свему томе имали.

Наш Вук, као најбољи познавалац народа и његова духа и језика разумевао је под Старом Србијом све оне земље на југу и југоистоку које је и народ под Старом Србијом разумевао.

По Вуку је *Стара Србија земља народа нашега с ону страну Старе Планине.*¹ У *идјекојијем мјестима Старе Србије, као на њр. у Метохији, говори се и данас чисто српски, а у многим се заноси мало на бугарски;*

По Вуку је: *Тетово мјесто у Старој Србији к југоистоку. Турци и у Тетову говоре Турски и Арнаутски, а Хришћани Српски, и то боље него и у Крчави (Кичеву) и у Гостивару. Око Тетова има села у којима су људи закона Турскога а говоре Српски; Прилип (auch Прилеп) град у старој Србији, за који се њјева и њриповиједа да је у њему живио Марко Краљевић; Крчава (Кичево) варош у Скопљанском Пашалуку, у којој је око једне трећине Хришћана а остали су Турскога закона, али сви говоре Српски,*

¹ Вук је овде мислио на Шоплук, — на Трн, Брезник Ћустендил — на стару државу Драгаша и Константина Дејановића.

истина заносећи мало на Бугарски, али их љави Бугари не разумију.¹

Дибра, као кнежина између Арбаније и Македоније. Ја сам на Цетињу видео два човјека из Дибре, који су доста добро говорили Српски, само што су у идјекојијем ријечима заносили на Бугарски, и казивали су ми да онамо има много села по којима људи говоре онако као и они, и зову се Срби, као и они што су говорили да су.

Гостивар, варошица у нахији Тетовској на Вардару. Турци у Гостивару говоре Турски и Арнаутски, а Хришћани Српски и то мало боље него у Крчави.

Док је овако правилно Вук схватао границе Старе Србије, дотле је погрешно у одређивању Скопља. О Скопљу Вук је писао да је у Македонији:

Скопље име једнога града у Македонији, а то долази отуда, што је Вук о Скопљу већ читао у страниј књижевности, и отуда и примио тај погрешан појам. Јер трезвени Вук је стекао правилан појам, као што је народни, о местима о којима је он сâм-разабирао и бележио; о којима је он говорио са људима из народа у оним странама, а погрешан је појам примио о Скопљу. —

О Скопљу су странци, Европљани, под утицајем бечке и петроградске политике, већ у велико, у ово доба, писали, и народни појам, праву истину о томе, већ изврнули.

Како је Вук мислио о народу, који живи у Пироту, Ћипровцу и другим градовима у оним странама, у његовој *Старој Србији*, види се по речима које је 1827. упутио П. Ј. Шафарику: „Не само што Лесковчани и Приштинци нису Бугари него и сами Видинци, Ћипровчани и Пироћанци по језику су ближе Србима него ли Бугарима, ма и да не говоре чисто

¹ На овом месту треба навести савременика Вукова, Доситија, који о Земљама Српским и о разликама у језику, и говорима српским вели: „Страна света у којој се српски језик употребљава није мања од земље Француске; мале разлике у изговору налазе се свуда“.

ни једним језиком. Не дајте се заблуђивати од сваквих бугарских бакала, који, као сваки човек, воле да величају (размножавају) свој народ“.

Као што је Вук схватао границе и пространство Старе Србије, често, његове, *старе* Србије (мислећи на Србију Немањића), тако су Стару Србију схватили, у опште, све до шездесетих година, сви наши велики људи из народа. Тако је схватао Стару Србију и наш народ у самим оним крајевима. У тога су тек дела народа идентификоване Србија Немањића са Старом Србијом, што је и у безбројним народним песмама из оних страна опевано и овековечено. Тако, Срби Мијаци и данашњи дан, као најомиљенију своју песму, певају ону :

„Море Дунаве море !
Море бели Вардаре !
Море бели Вардаре !
Во српска земља
Стара Староставна“

Такав је појам о пространству Старе Србије постојао и у домаћој књижевности опет до шездесетих година, док нам се народни и државни живот правилно развијао ; док су нам народни идеали цветали ; докле смо у самима себи налазили вере за опстанак и веровали у будућност своју, и докле питање о нашој националној будућности нисмо, без мало, испустили из својих руку, и освојили нам га наши национални противници и заинтересоване европске силе.

Што је најгоре за нас, што српском народу најтеже пада, и што му се, у садашњости, највише и свети, то је то, што су његови синови, што је један део његове интелигенције залутао за туђим, страначким и шовинистичким проналасцима и закључцима о нашим рођеним питањима ; на пољу наших домаћих наука, па отуда и на пољу нашега националнога питања.

У томе добу, у добу када се у домаће изворе и у народни инстинкт изгубила свака вера, и када

су ти — и ако основни извори — потпуно игнорисани били, један део наше интелигенције је, са свим некритички, ако не и бесвесно, примио за праву *стару*, Немањића, Србију, за обетовану земљу српску, Стару Србију, назив **Маћедонија**, који је за Стару Србију био оживљен само с тежњом да избије отуда име српско; да искључи права српскога народа на оне лепе Српске Земље и да одроди од Србије сународнике његове, који у тим странама живе.

У томе добу новачења, у добу трчања за туђим, у добу непознавања оних земаља и наших сународника у њима, на место појма и имена о Старој Србији увукао се погрешан појам и погрешно име — Маћедонија.

Из тога доба датира у нашој књижевности, а отуда и у народу, и име *Бугар-Морава*, (а што је за веће жаљење и Бугароморавски срез), име реке Бинч или Јужне Мораве, која извире у *Косовским њределима* и која тече кроз пределе, у којима живи *чист и овејан* Србин. Из тога времена датирају и наше друге ружне и штетне ствари, које показују, да је у Србијиних књижевних и политичких људи појам о Српским Земљама био врло скучен и да се националне претензије — по њима — простирале на југу и југоистоку таман до плота Кнежевине Србије!

За овакво потискивање правилнога појма у нашега народа и у домаћој књижевности о Јужним Српским Земљама и усвајање туђега, и за Српске Земље ни у којем добу непознатог имена (Маћедонија), диктовало је највише незнање, непознавање Јужних Српских Земаља и српскога народа у њима.

У првом реду грешили су наши људи који су се бавили историјско-филолошким и географским истраживањима. Представници географске струке у нас, од тридесет и више година на овамо, све до времена Д-ра Јов. Цвијића, који Јужне наше Земље, Јужну Стару Србију нису били ни видели,

а пишући о тим земљама само по страним писцима и географима, који такође те земље и њихово словенско становништво нису познавали, Јужне Земље наше називали су Маћедонијом и пред њиховим „научењачким“ гласом и судом ишчезавала су, и ако, иначе, врло јасна и критичка доказивања о противном, свих оних наших људи, који су познавали те земље и наш народ у њима и тврдили, да су то Српске Земље, да је то Јужна Стара Србија. Наши су географи из поменутих времена, трчећи за туђим стварима, игнорисали народно име Стара Србија, саме Српске Земље, на југу и југоистоку од Шара и његових огранака, и узели су име Маћедонија. Д-р Јов. Цвијић, на основу својих дугогодишњих критичких научних испитивања, на лицу места повраћа тим Јужним Српским Земљама, Јужној Старој Србији име Стара Србија — *Скопљанска Стара Србија*, узмајући у Скопљанску Стару Србију, према хоризонталној разграни, ширу околину Скопља: Прешево, Куманово, Паланку, Кочане, Кратово, Штип, Велес и Тетово, и овоме никакав коментар није потребан.¹

Још мање су знали шта су о сународницима нашим у Јужним Српским Земљама писали многи наши филолози и историчари. Они су тек трчали за туђим, страначким резултатима о језику и другим главним особинама нашега народа у оним странама. Ти су филолози и историчари у овоме толико незнања показали, да је сада стидно и набрајати оне крупне и неопростиве грешке. Јер, док су географи наши унели у књижевност и народ погрешан појам о границама Старе Србије и границама Маћедоније; докле они нису знали где је Марица а где Прилеп, где је Морава а где Штип и тако даље, дотле су

¹ Кад се узму у обзир резултати научних испитивања Д-ра Јов. Цвијића и страних писаца у последње време о овоме, види се колико су неоснована тврђења о Јужним Српским Земљама, а нарочито *Срба у њима* и једнога Павла Орловића, али то спада у „наше национално питање“, којим овај „најбољи познавалац Старе Србије и Маћедоније“ управља.

многи наши филолози и историчари писали да у оним странама, у земљама које је народ називао Старом Србијом, не живе Срби већ Бугари, да је Ниш главно место у Бугарској и тако даље, што се, данас, не може ни набројати.

Један од првих, бар својега времена, наших географа, сада пок. Вл. Карић, истина је најјаче уздрмао здрав народни појам о Старој Србији; он је највише учинио да се Јужне Српске Земље, Јужна Стара Србија, почне звати *Маћедонијом*, али је исти он од свих дотле географа, у колико је ових и било, а после пок. М. С. Милојевића и Панте Срећковића, најјаче и истакао српске особине наших сународника чак у свој данашњој тако званој Маћедонији. Поред М. С. Милојевића готово једини је био Вл. Карић који је о нашим сународницима у правој Маћедонији (не у Јужној Старој Србији по народном појму) у својим публикацијама писао, између осталог, и ово што иде:

„Маћедонија је најјужнија Српска Земља. Маћедонија је језерима најбогатија Српска Земља. Народ је у Маћедонији врло разнолик и има: Срба 550.000 а Бугара и Грка 300.000. Срби говоре говором српским, који се у понеким именским и глаголским наставцима и нагласку разликује мало од источнога српског говора, који се у Србији говори.

„Велики део Срба, да би избегао грозна насиља грчких владика и да би у цркви сачувао словенску службу склонио се под црквену управу бугарског егзарха, који седи у Цариграду. Ти Срби уче у школама бугарски; они су потуриди и своје српско име и називају се Бугарима, и ако нису ништа од своје српске народности изменили и код куће и у опште у обичном говору говоре српски.“

— Да се није српска тробојка 1878. залепршала пред Ђустендилом, Паланком, Кумановом и Приштином; да није 1878. године васкрсла Сан-Стефанска Бугарска и да није граница Србије постављена на Ристовцу и Цариброду, ко зна да ли би се пок. Вл.

Карић, будући сведок бездушних оних напада на пок. М. С. Милојевића и друге трезвене Србе онога времена, усудио да „налази“ српски народ чак у Солуну, Серезу и Битољу!

Како се и у Србији за науком креће политика, већина је и политичких људи наших из поменутих времена чинила неопростиве погрешке и тиме наносила смртоносне ударе здравом народном појму о Српским Земљама.

Непознавање наших рођених Земаља и наших сународника у Неослобођеним Земљама Српским осветило нам је се и на самом Берлинском Конгресу. Тамо су пуномоћнику Србије, списима рођених синова Србијиних запушивали уста кад год је овај хтео да докаже наше непоречно право и на Јужне Српске Земље.

Али времена се мењају па и људи у њима.

И, као што је, последњих година, критичним научним испитивањем компетентних географа и етнографа (Др-а Јов. Цвијића и др.) од чести повраћен здрав појам о Старој Србији, тако се чини и на пољу испитивања народних говора у Јужним Српским Земљама. — Докле се пре тридесет и више година, наивно усвајајући некритичке а шовинистичке резултате странаца и наших националних противника о језику и говору наших сународника у поменутих Земљама тврдило и писало, да се чак у данашњим Новоослобођеним крајевима не говори српски већ бугарски, дотле се сада, критичним научним испитивањем, опет на лицу места, изводе резултати, да се српским језиком говори у великом делу Јужне Старе Србије, у целој Цвијићевој *Скопљанској Старој Србији* и даљим крајевима. Поред наших, компетентних људи за то (Јована Бошковића, Ст. Новаковића, — у радовима његовим из последњих деценија — Др-а А. Белића и др.) јављају се са истим резултатима о томе и страни капацитети (*П. А. Лавров*, професор Петроградског Университета, *Олаф Брок* и многи други), и на тај начин се такође враћа здрав

народни појам о правој Старој Србији, Јужним Српским Земљама, на име да се границе праве Старе Србије простиру на истоку и југоистоку до Ћустендила, Струмице, Демир Капије и Прилепа.¹

У ред наших националних противника који су утицали да се ни име Србија не сме чути у наших сународника у Турској, а камо ли да се шири појам о Српским Земљама и одржава свест о Српству, прво место заузима, опет, Турска и њена политика према Србији и српском народу у XIX веку,

2). *Појам о Македонији*. Други, по реду, од Балканских народа, који је ослобођен од Турака, били су Грци. Грци су, као што ћемо видети у IV одељку, и за турскога доба, користећи се својим срећним положајем у Царству, готово све до краја XVIII века, били истакли своје претензије на, готово, све Балканске Земље, али после установљења Кнежевине Србије и Грчке, они су те своје претензије сузили и земље, на које су они претендовали, назвали *Македонијом*. И по установљењу Грчке 1827. године, две области грчке, познатих историјских имена и граница, Епир и Тесалија, и даље су остале под Турцима, а Грци су све земље на које су они претендовали северно и источно од граница поменутих области назвали *Македонијом*. Границе Македоније, по Грцима, простирале су се у различним временима различно. —

У недостатку народнога инстинкта и народних традиција о Македонији, интелигенција грчка, која је у XVII и, готово, до конца XVIII века била

¹ На супрот поменутих критичких научних истраживања и резултата тих истраживања, наших се дана, на жалост, јавља у домаћој, нашој, књижевности и мишљење, да ни у самој Скопљанској Епархији не живе Срби већ и некакви, поред Срба, други Словени. Исто тако пропагује се уверење да Срби у Скопљанској Епархији „*нису ни генетички Срби као ови у Шумадији*“!? Карактеристично је да су ти медиокритети, који још и данас онакве идеје растурају у народу, и најјачи поборници у Србији за аутономију Македоније у смислу у којем је предлажу Бугари!? О овоме се више говори у VI одељку овога списка.

важан чинилац у Турском Царству, и црква грчка границе Маћедоније је простирала, без мало, над целим Балканским Полуострвом. Грцима је у XVII и XVIII веку изгледало, да ће они поново и физички загосподарити над Словенима Балканским, те су све њихове земље и звали Маћедонијом.

Лукаве Грке је за избор овога имена одређивало колико сећање на Филипа Маћедонског и Великог Александра и њихову државу, још више политика према Турцима и Словенима. Пажљиви Грци нису хтели ни именом провинцијâ и својих претензија да вређају Турке. Грчка се звала Мора, а Грци из те провинције Мораити. Друге су области звали Епир, Тесалија, Гирит (Крит) и тако даље. Ова су имена одржавана нарочито по успостављењу Грчке 1827. године и тежило се, да се увек одвоји *грчки* народ у поменутим провинцијама од онога у Грчкој, турском *Јунанистану*.

Према Словенима Грци су име Маћедонија узели за своје претензије с тога, што је то име било, из литературе и позајмљених традиција од Грка, које су чак и у народне песме ушле, такође познато и примамљиво и за Словене. Грци су још и с тога узели за своје претензије име Маћедонија, што је то име било, из старије историје, и у европској књижевности врло познато.

Име Маћедонија било је и дотле свима Балканским народима познато, али као име некадање маћедонске државе Филипа и Александра Маћедонског, о којој се, држави, ништа више није знало, него да је некада и негде на Балканском Полуострву била. О Маћедонији је оживела успомена у Балканских Словена и по династији Маћедонској, која је у IX в. завладала у Цариграду, и чији је потомак, Василије II, уништио Самуилову државу. Али се тим именом никада од досељења Срба и Бугара на Балкански Полуострв ни једна област, ни један предео у границама данашње Старе Србије и Маћедоније није звао. Име Маћедонија

није ушло ни у један акт којег српскога или бугарскога владоца; нити је ко од словенских владалаца унео то име у своју титулу, нити се игде спомиње да је који српски или бугарски владалац освојио, или ослободио коју стопу земље од Маџедоније. Једно време било се, опет грешком странаца, а непажњом наших преводилаца, увукло у нашу књижевност погрешно мишљење да се цар Стефан Душан звао и „христољубиви маџедонски цар“, али то је погрешно мишљење оборио И. Руварац. И. Руварац вели о томе ово: „У опште је познато да се цар Стефан није ни у српским ни у грчким ни у латинским повељама, хрисовуљама, простагмама, писмима, и у опште листинама називао, нити су га савременици и ближи потомци у повести називали царем маџедонским, и да нема ни у закону онаке титуле (маџедонски)“.¹

У српским споменицима се спомињу поред Српских Земаља још и *грчке* и *бугарске* земље, али нигде нема помена да су Срби кад год отели или ослободили што год од Маџедоније. Не спомињу се, у том смислу, ни *бугарске*, већ само *грчке* земље.²

Име Маџедонија, као одређено име у Византији, као име познате, утврђених граница, области, постојало је у IX и X веку, али је баш та околност важна што област, која се тим именом — именом Маџедоније — звала, није ни једну стопу земљишта захватала од оних територија које су у XIX веку и наших дана познате под именом Маџедоније и Старе Србије. — Међу византијским војничким *тематима* и административним областима, постојао је и темат под именом *Маџедонија*, али границе тога темата почињале су од реке Месте на исток до Цариградске околине.

¹ Коло II 147.

² И *грчке* бележено је с тога, што су те Српске Земље отимале, ослобођаване од Грка — Византинаца, а не зато што су у њима живели какви Грци или Византинци.

По имену тога македонскога темата добила је име и династија цариградскога цара Василија, Македонска, која је владала Византијом готово два столећа. Та је династија добила то име зато, што је њен основалац био родом из *Македонскога темата*.

Пре тога, у рвемениу кад су се Словени насељавали на Балканском Полуострву била је друга подела области у Византији, али ни по тој се подели Македоније није протезала на северу и западу докле су је у прошлим, у XVIII и XIX в., граничили Грци, и докле је граниче сада Бугари, Грци и остали наши национални противници. И онда се Македонија протезала на северу до Демир Капије и Прилепских и Струмских предела. Данашња Јужна Стара Србија, Јужне Српске Земље чиниле су у оно време *Дарданију*.

Зато што су традиције о Александру Македонском прешле у све Балканске народе, писмени људи онога доба утркивали су се ко ће на што трајнији начин очувати те успомене. Тако су и земље у периферним странама између три центра три Балканска народа, које нису, иначе, имале својега утврђенога историјскога имена, називате, где кад у књижевности, Македонијом. Тај је назив у Средњим и прошлим вековима био интернационалан и, готово, само књижеван. Њиме су писмени људи и у Бугара и у Срба, кад год су хтели да пишу високим стилем, и да се покажу што начитанији, те земље, а често и праве своје земље, своју ужу отаџбину која је била далеко, далеко од Македоније, и у најшовинистичкијем смислу „Македонија“, називали Македонијом. Маса народа о Македонији није ништа знала. Зато је и у нашега народа име Македонија мешано, па често и идентификовано са именом Србија, Српске Земље, откуда је дошло и то, да се име Македонија почело појимати као име Српских Земаља.

Ми имамо о томе у нашој књижевности доста аутентичних података. Тако наш *Божидар Вуковић*,

из Подгорице у садашњој *Црној Гори*, године 1520. у поговору својега Синаксара, који је штампан поменутој године у Млещима, помињући своје место рођења, своју ужу отаџбину, вели да је „отъ земље *Диоклитиске еже јестъ въ ѿрѣдѣлехъ македонскихъ отъ града нарицајемаго Подгорице.*“ Исти Божидар Вуковић, у Октоиху од године 1537. и у Зборнику од године 1538. каже о дечанском јерођакону Мојсију, који се трудио око штампања ових књига, да је „отъ манастира *глаголајемаго Дечанохъ, иже јестъ въ странахъ македонскихъ близъ великихъ горъ*“ (ваљада Шара).

Стефан Скадранин штампао је, 1563. године, Триод Цветни или Пентикостару Скадру „*въ странахъ македонскихъ, въ отъчство въ граде Скендери*“.

Јаков Крајков штампао је године 1569., у Венецији псалтир, и у предговору вели, да је он (Јаков) „отъ ѿрѣдѣлѣхъ македонскихъ, отъ места зовом *Софија*“.¹

У Морачкој крмчији, писаној 1615. године у манастиру Морачи, вели се да је писана у манастиру „на рѣцѣ зовомъ *Морача, иже јестъ въ области Херцеговой въ зајадныхъ странахъ въ ѿрѣдѣлехъ македонскихъ*“.

По овим белешкама о Македонији Вук је (у Примјерима српско-словенскога језика) погрешно писао да су се (по Божидару) Српске Земље звале Македонијом, јер је Божидар, као што вели И. Руварац, долазио у додир са Италијанцима и од њих је чуо и то, да је Подгорица, његово место рођења, у

¹ Место свакога коментара, ми ћемо овде навести шта о овоме каже наш критички историчар И. Руварац: „Где је Подгорица и Скадар, где су Дечани и Морача и где је Софија или Средац не треба ми ни казивати јер ће, мислим, сваки знати...“ и изводи, даље, да су то ти писмени људи чинили тако, хотећи да се праве важни и да своје порекло доводе из тако важних историјских места као што је била Филипа и Александра Великога Македонија.

И. Руварац доводи ово новачење Божидара и осталих из додира ових са странцима, са ученим Италијанцима и др.

Албанији „*Albania gia detta Macedonia*“, па му је то као сујетном човеку лепше звучило те је онако о својој ужој отаџбини писао.

Као они горе наведени записи о српској земљи или Маћедонији, јесте и песма наших сународника Брсјака, која гласи:

„Во света Пећа, во српска земља.

„Српска земља та Маћедонија“

А као што се Вук, доцније, преварио и народни је песник, у песми *Смрт Војводе Кајице*, певао да је Деспот Ђурађ, који је владао Србијом у уским границама, Деспотовином Србијом, *краљ од Маћедоније* и тако даље, итд.

Поред тога што је се овакав појам о Српским Земљама или Маћедонији развијао у наших писмених људи по оним белешкама и са додира тих људи са странцима својих времена, чиниле су доста и белешке у наших летописаца оних времена. — Готово сви наши летописци XVI, XVII и XVIII в.¹ бележили су, да се Краљ Вукашин са осталим српским династама у Јужним Српским Земљама борио у знаменитој битци на Марици 1371. године — „*на Марици у Маћедонији*“, и то је тачна белешка што се Маћедоније тиче, јер је долина реке Марице улазила у границе негдашњег *Маћедонског темата*. Али народ, а ни његови писмени људи, нису знали где је Марица, и, држећи да је она негде у држави Краља Вукашина, почео је да се домишља неће ли бити, да се држава Вукашинова звала и Маћедонијом, да је то Маћедонија, те је Српске Земље којима су владали Мрњавчевићи, почео називати Маћедонијом.

Тако се, мало по мало, и сам по себи, стварао погрешан појам о Маћедонији, још кад су придошле у помоћ агитације наших националних противника, удружене са нашим, до скоро, непозна-

¹ Šafarik, *Průtky* 72, 73.

Спом. Срп. Краљ. Академије Наука III 99, 126., 131., 132., 139., 181.

вањем праве истине о нашим земљама у оним странама, ствар је била готова.

3). *Појам о Западној Бугарији* (доцније Македонији). Трећи, по реду, од Балканских народа, који се почео да прерађа, био је бугарски народ. Бугари, помоћу Русије и руске источне политике, и са тешкога положаја Турскога Царства због увођења рефорама, били су се знатно преродили и до половине XIX в. и политички толико дорасли, да су се и они јавили са својим националним претензијама на територије Турскога Царства ван њихових природних земаља, — ван Бугарске. И они су, надувани словенофилском (правије словенофском) политиком и петроградском књижевности за велику Бугарску, као своје земље, ван историјски познате Бугарске, почели означавати и Јужне Српске Земље, исте оне земље, које су Грци под именом Македоније означили као своју сверу. Бугари, занесени Самуиловим Царством, као да је то баш њихово царство, Јужне Српске Земље, на које су они истакли своје претензије, почели су да називају Западном Блџгаријом, потпуно онако како су Руси и Словенофили крстили, у Историји Бугара, Самуилово Царство. Доцније су, од добијања Егзархата и установљења Кнежевине Бугарске на овамо, и Бугари примили име Македонија. Бугари су од добијања Егзархата и установљења Кнежевине добили престиж на Балкану, с тога су и прихватили за своје претензије име Македонија, а то за то што је о томе био израђен појам у Европском јавном мњењу, и што је и за њихову националну политику било практично.¹

¹ По угледу на Бугаре (а у неколико и из непознавања правога стања ствари), и у Срба је никао појам о неким *Србо-Македонцима*. Али српски народ, ни кад му је требало да изабере име за своје сународнике у Турској којим би блажио Турке, није могао а да то име не звучи бар колико толико српски. Али то лежи у природи српскога народа — ослобођенога и неослобођенога.

Тако су и Бугари сузбијали претензије српскога народа и тако су сужавали границе Старе Србије и отимали од српскога народа најважније његове земље, и присвајали их себи. И Бугари су, док су се отимали о те најважније крајеве Српских Земаља, доказивали, да су Српске Земље све на северу и западу Шара и Карадага, упућујући српски народ на Босну, Херцеговину, Далмацију и саму Хрватску.

Тако је Стара Србија, и по појмовима Бугара, ограничавана на пределе од Шара до границе Црне Горе, Босне и Херцеговине.

А нећемо овде спомињати, да има бугарских писаца који траже за себе, за Бугаре, све до Косова и Призрена, више него они који траже „до Моравата“!

4) *Појам о Арбанији.* По силаску Аустрије у Босну и Херцеговину, а после српско-турских ратова (1876. и 1877.—1878.) у опште, почели су се, у неколико, кретати и Арбанаси, и некакву, токорсе, самосталност тражити. За Арбанасе у књижевности и у политици радили су, и пре силаска Аустрије у Босну и Херцеговину, Италијанци и Немци, а откако је Аустрија сишла у Српске Земље, у бечкој се књижевности највише пише о Старој Србији као о Арбанији, која се простира на територију Северне Старе Србије. У тој се књижевности, нарочито од ратова на овамо, истурују арбанаске претензије и ограничава се будућа Арбанија. Будућа Арбанија, по појмовима бечких арбанаских протектора, захвата у својим границама све Српске Земље на југу од Црне Горе и Босне и Херцеговине и на западу од Краљевине Србије, — сву северну Стару Србију. Тако се у поменутој књижевности, као што смо напоменули, од неколико година на овамо, место Старе Србије бележи — Албанија, *Albanien* (Nord und Süd-Albanien), а колико ономад су поново јавно избиле жеље Аустро-Угарске и Италије о целокупности Арбаније у комбинацији аустроугарске и италијанске балканске

политике,¹ да се у границама Косовскога и Битољскога Вилајета ограниче *арбанаски вилајети*, који би почињали, ваљада, од граница Краљевине Србије и захватили сву територију на западу и југозападу од Србије.²

*

На супрот свих ових до сада побројаних претензија Балканских народа на Српске Земље у Турској, истичу се посебне политичке претензије Аустрије, која тежи да преко српских, бугарских и грчких земаља сиђе у Солун. Аустријска политика, нарочито од последњих српско-турских ратова и окупације Босне и Херцеговине, озбиљно ради на стварању различитих народности на Балкану, а нарочито на цепању српскога народа. Као што је познато, Аустрија је, на очиглед целог просвећенога света и европскога јавнога мњења, нашла једнога капацитета на пољу филологије и лингвистике, свога професора на Бечком Университету (В. Јагића),

¹ Пролетошњи договор Голуховскога и Титонија у Венецији.

² Овако се давно у дипломатским преговорима, простиру границе будуће Арбаније, а јавно мњење се разним средствима обавештава још штетније по српски, па донекле и бугарски и грчки народ. Албанофили и албанолози доказују, да је арбанаски народ далеко и изван Арбаније по појмовима аустријске и италијанске дипломатије. Тако, они сматрају, и пишу, и доказују, да је, на пр., *Македонско питање*, које садржи у себи цео низ међународних питања „*samo jedan dijel Albanskoga pitanja*“, сматрајући, разуме се, Македонију као један део Албаније. Кад се регистрира само ово до сада изнето о Старој Србији и Македонији, управо о Српским Земљама под Турцима и српским претензијама, видело би се, као што смо споменули, да њих — Српских Земаља — тамо, по рачуну наших националних противника, и нема. Једни сужавају Стару Србију на територију Косовских предела, а други и ту територију поричу. Онда нема српских земаља у Турској. Нема ни Северне Старе Србије!? Ово личи на оно како неке екстремне шовинисте хрватске протежу своје националне тежње до Мораве, а Бугари, с друге стране, опет до Мораве, дакле — Срби у Морави!!

који је огласио, да баш онај део српскога народа, који носи у себи најпрегнантије особине српскога народа, да народ у Херцеговини и Босни није српски већ „босански“, и да језик којим тај део српскога народа говори није српски већ „босански“!

По истом концепту политика Аустрије, којој предњачи и њена — *бечка* — књижевност, данас је највише ангажована, да се од Срба и Бугара у Турској прогласи нова, *македонска, народност*, како би се у будућности, згодно, могла, поред Арбаније (Старе Србије), ограничити и нова, „самоуправна“ област, *Македонија*!!

На послетку долази још један чинилац, који хоће да од Српских Земаља у Турској створи Македонску државу, базирајући на „историјским традицијама“ о *Филипу и Александру Великом* и њиховој држави Македонији и на практичној савременој европској политици. То је, највише, онај део школованих синова из српских бугарских, и грчких ослобођених крајева, који, и ако је свуда претпостављен домородцима, не може да задовољи своје амбиције у Србији, Бугарској и Грчкој, или који, свесно или бесвесно, служи туђинским, и за Балканске народе убитачним, интересима.

У место да се ради о томе, да се територије Европске Турске, што пре, праведно, према сумарним правима и савременим потребама поделе између четири Балканска народа, и у место да се ради на културном и политичком зближењу Балканских хришћанских држава, широм се отварају Аустрији врата од срца Балкана и спрема гроб политичком и националном јединству Балканских Словена и Балканских народа.

Овај чинилац је најнепријатељскији према српском народу и његовим правима. Многи од тих „Македонаца“ траже и то, да се Македонија ограничи на северу до Ниша, а неки од њих траже и северније од Ниша, таман докле захвата на

северу зона грчко-цинцарске културе, и докле су „владали“ Филип и Александар Македонски!?¹

IV

Политички преглед Старе Србије и Македоније од досељења Срба и Бугара на Балкански Полуострв до XIX века.

Насељење и размештање Словена — потоњих Срба и Бугара — на Балканском Полуострву завршено је, потпуно, у VII в. Ова два словенска племена населила су земље на Балканском Полуострву од Дунава и Саве до Мападскога гребена на Црном Мору, до Јекејскога и Јадранскога Мора. Својим насељима Словени су били продрли у саму Јеладу; били су населили многе обале и на југу Јадранскога Мора, а на северу, у данашњој Далмацији, били су населили сву обалу.

Народи, које су Словени у овим земљама затекли као : Арбанаси (стари Илири) Романи и Власи повукли су се, у току још првих векова, махом, у планинске крајеве, те су Словени били једини елеменат с којим је Византија у тим земљама имала да рачуна. Оба племена словенска — и Срби Бугари — били су под влашћу византијском. Византинци нису правили никакву разлику међу Србима

¹ Од балканских држава ове тежње помаже највише Бугарска, с тога што је она, с помоћу Русије и многих других чинилаца, успела, да велики део српскога народа у Старој Србији веже за своју цркву — Егзархију, и што држи да ће једном автономну Македонију моћи лакше да присвоји, да анектира, као што је урадила са Источном Румелијом, и на тај начин да приграби и све Јужне Српске Земље. У последње време идеја о давању Македонији автономije и постојању *македонске* народности, нешто, налази присталица и у Краљевини Србији. Само је једина још утеха та, што ту идеју у Србији заступају само или политичке незналице или политички шарлатани. Сви *прави* и просвећени Срби осудили су и осуђују давање автономije Македоније у *границама* у којима је разумеју Бугари и остали национални противници српскога народа!

и Бугарима, а нису је правили ни сама племена међу собом. Онда још није било свести ни код ових племена о народности и народној заједници. И једно и друго племе делило се на мања племена и тек је код тих, мањих, племена било свести о заједници, али само о тој малој и уској заједници, од прилике као код данашњих Арнаута. Према критичкој историји та племенска свест више је била развијена у српских племена но у бугарских. Тако, данас се зна за некадања оделита српска племена: Дукљане, Требињане, Конављане, Морављане (или Моравце), Тимочане, Брсјаке (у данашњем Дебру, Поречу, Кичеву, у Битољско-прилепском пољу и око Велеса), Струмљане, Драговиће, (северно од Солуна), Велезиће, и др.

Сва су ова племена живела патријархалним и, махом, сточарским и земљорадничким животом без међусобних политичких веза, развијајући се свако за себе и свако, готово под другим, околностима. Таквим су животом живела и она словенска племена, која су живела у данашњој Бугарској — у историји позната под именом Источних Словена — све док нису 679., прешли преко Дунава у дан. Бугарску азијски Бугари. Ратничко то, татарско-монголске расе, племе, Бугари, које се у оно време задржавало око Волге у дан. Русији, покорило је онда сва племена у Бугарској између Дунава и Балкана и основало војничку државу под својим именом — Бугарску. Бугари су продужили освајати од Византије земље и јужно и западно од ондашње Бугарске и на тај су начин почели, све то више, уједињавати словенска племена. На тај се начин почело од словенских племена, полако, полако, да консолидује потоња словенска Бугарска и да ствара *бугарски*, словенски, народ, ма да о народности још није било појма, већ само о *држављанству*.

Завојевачи — Бугари — почели су се претapati у завојеване — Словене Бугаре.

Док се тако консолидовала Бугарска, дотле су и нека српска племена на западу — Срби у Приморју, у земљама које су од прилике сачињавале данашњу Црну Гору, Херцеговину и један део Далмације — почела да живе државним животом. И око ових српских државица почело се, мало по мало, скупљати словенских, односно српских племена, која није била захватила Бугарска и која су се полагано почела отимати испод византијске власти. На тај се начин почео, опет спонтано, издвајати српски народ, у колико је појам о томе био у то време познат.

Између државе Бугарске у границама између Дунава и Балкана и српских државица на западу, налазиле су се многе земље које су насељавала напред побројана словенска племена, а којима су, земљама, док се није Бугарска под царем Симеуном оснажила, владали Византинци. То су земље, које су се, по консолидовању Бугарске, звале *Словенија*. Тако су те земље звали европски путници и европска дипломатија. То су име те земље добиле по Словенима. Њих су Европљани звали *Словини* = Словени. Словенија је захватала све пределе око Струме, Вардара, Мораве, Тимока, Дрима и Ситнице.

Са напредовањем Бугарске Словенија се, све то више, смањивала. — IX века Бугарска је отела од Византије целу Словенију — потоње Средишне Српске Земље. Тако, за владе цара Симеуна (893.—927.) Бугарска је завладала и над самим *Ибарским* и *Новопазарским* пределима и почела словенским племенима — Србима у Словенији — као и у овим, поменутим, пределима, самим тим што су ушла у границе Бугарске, натурати бугарско име.

То је доба било *доба првога царства бугарскога* — златно доба Цара Симеуна.¹

¹ „Ово није цар у смислу ондашњих византијских царева, *cesar*, већ у смислу старих прехришћанских, израелских, царева, у смислу библијском као: *цар* аморејски васански, царства хананска. Бугари немају речи *краљ*; она се го-

Бугарска је у ово време захватила и завлада околиким земљама, доцнијим и садашњим Средишним Земљама српскога народа, али њена изворна снага, њени гравитациони предели били су у данашњој Бугарској између Дунава и Балкана. Између многих узрока и са тога златно доба Симеунова царства — бугарскога државнога живота — није никаквога трага оставило ни у земљама које су биле ближе тадашњој правој Бугарској (између Дунава и Балкана), а камо ли у даљим, данашњим Јужним Српским Земљама. Ни име представника државе, цара Симеуна, није остало у памћењу народном, а камо ли да је што више, макар у народним традицијама, остало од тога златнога доба бугарскога. Шта више и оно што се о томе добу у историји зна, и то се зна из оних крајева Бугарске између Дунава и Балкана.¹

вори у Срба; место ње Бугари говоре *кнез* или *цар*, па опет би ради били оличено Српство, *Краљевића Марка да ђобугаре*". (Ј. Бошковић, писма о књижевности срп. и хрват. (1892), стр. 9).

¹ Многи бугарски писмени људи и агитатори нарочито по Српским Земљама и иначе, истичу Симеуново царство, и по тапијама тога царства траже за се, за Бугарску, део од земља у садашњем Турском Царству у Европи па и у самој Краљевини Србији! Зато што је титула цара Симеуна гласила: „*Симеун цар Бугара и самодржац Грка*“, ватрене шовинисте бугарске држе, да ни у пространој држави Симеуновој, док се она простирала не само над Вардарским и Косовским, него и над Ибарским и Новопазарским пределима, да ни у толикој држави није било Срба. Поред тога што се превиђа битни факат, да титуле владара из Средњих Векова ништа не вреде у критичкој историји, да оне баш ништа не казују, бугарске шовинисте не треба никако да превиђају и факат, да у Симеуновој титули нису споменути Срби с тога, што Срби, над којима је Симеун владао, нису дотле живели својим државним животом, нису имали своје државе. — Земље, које су насељавали Срби, а које су Симеун и његови претходници били присајединили Бугарској, биле су дотле под Византијом, и отете су од Византије. Онда се није знало о народностима него о државним територијама, о земљама. Да скренемо пажњу на један факат из историје Бугарске, који потврђује наше мишљење а побија

То Симеуново царство није могло у Вардарским и околним земљама дуго остати, већ се у тим пределима, поред правог бугарског царства, образовало друго — словенско — Самуилово царство. Словенско се зове зато што је носило јаче обележје словенско, и што је преоблађивао у њему српски елеменат, и тај је факат такође важан за оцену бугаризма у тако званој Маћедонији. Ово је царство образовано 963. године и оно је затварало у својим границама Овчепољске, Вардарске, Прилепско-Оридске и Дебарске пределе. Ти су предели, гравитациона тачка овога — Самуиловога царства. У границе овога царства улазиле су све Српске Земље до данашњег Крагујевца и Ибра, и Косовски предели, зато данас, бесвесни политички шегрти, као потомци Самулови, као „Маћедонци“, траже да у границе Маћедоније по њихову појму уђу и све земље до Мораве.

Бугаре. — До владе Асена II (1218.—1241.) Србија је била своје границе проширила на југоистоку до Вардара и Пчиње. Асен II је отео од Србије све земље до Косова па и саме Косовске пределе, и сâм вели како је отео од цара Комнена Теодора грчку, албанску и српску земљу (види *Јиречка* J. K. „Geschichte der Bulgaren“ 252). А да су до Симеунова времена оне Српске Земље, којима је он владао, биле улазиле у српску државу, свакако би у своју титулу, док је оноликим српским земљама владао, унео и српско име.

По горњој оној теорији Бугари се позивају и на титулу цара Стефана Душана — „*Стефанъ въ Христа Бога благовѣрнии царъ и самодрѣжаць Срѣблиемъ, Грѣкомъ, Българомъ и Арбанасомъ*“ (Мон. „Serbica“ 132. и на другим местима) и њоме хоће да докажу, да је у држави Цара Стефана Душана било и Бугара, односно да је Цар Стефан Душан унео име бугарско у своју титулу откако је завладао „бугарским“ народом у данашњој „Маћедонији“. Међутим и ово је тврђење лишено свакога основа. Јер прво, и претци Цара Стефана Душана су владали над Вардарским и тако званим маћедонским покрајинама, па ни у чијој титули не налазимо име бугарско. Друго, Бугаре спомиње Цар Стефан Душан с тога што је био, после знамените Велблуждске (Ћустендилске) битке, ослобођен од Бугарске један део Српских Земаља, и што је цар Стефан Душан, ради извршења великих државних задатака желео да говори и у име Бугара. И треће, о

1014. године Византија је уништила и Самуилово царство и сва српска племена, која је то царство било захватило, поново су потпала под Византију.

И ако је Самуилово царство било словенско а не бугарско; и ако је трагично свршило свој живот, ни оно није у народу никаква трага оставило. Судећи по духу и традицијама племена, која су у овом царству живела и делала, царство ово као да није ни постојало, а то је — успомена народна — једна од најбитнијих црта духа и карактера народа.

Самуилово царство је пропало и сва су српска племена у потоњим Средишним Земљама поново пала под власт византијску, али је народни

народностима у држави у Средњим Вековима није се никакo готово ни водило рачуна, те Цар Стефан Душан није узео у титулу име Бугара из разлога који Бугари наводе.

Данас је позната и титула српскога династе, брата Цара Стефана Душана, Симеуна Уроша Палеолога, који је владао Акарнанијом и Епиром — „Симеун Урош Палеолог у Христа Бога верни цар и самодржац Грчке (*Гркѧ*) и Србије (*Србѧ*)“ (Fr. Miklosich et Jos. Müller, *Acta et diplomata Graeca...* III, 128. Гласник Уч. Друштва XIV 376, и др.) од Срба, па нико није никада писао и доказивао да у држави поменутога српскога династе живе Срби и да су ти крајеви Српске Земље. Овај Симеун — Синиша — унео је име српско (Срба и Србије) у своју титулу да би јаче доказао своје право на државу, на Србију.

У Бугара има одавно, а у последње време има и у Срба надри-књига, које хоће да изједначују Цара Симеуна са Царем Стефаном Душаном, и то баш личи на упоређивање светлости лојанице са светлошћу сунца. Ако је судити по традицијама народа у земљама о које се отимају Срби и Бугари, а оне — традиције — чине дух и карактер народа, ни име Симеуново, као што смо рекли, није у оним земљама запамћено; никаквога ни сећања нема на време и владу Симеунову, а нема ни једне искре живота народнога у којој се не види слика Цара Стефана Душана и не причају велика дела његова. И зар се може царство које је ишчезло пред првом непријатељском навалом, не оставивши апсолутно никаква трага у души народној, сравњивати са царством, које је прожело свако осећање народно и чије су успомене биле народу звезда водиља кроз пет векова робовања!

дух био већ пробуђен једном и тражио згодну прилику, да се отргне испод туђег господарства. Труба Војислава и др. жупана српских са западних страна будила је народ на оружје. Године 1040. налазимо где се под Петром Дељаном диже српски народ у *Повардарју* и *Поморављу*; године 1186. налазимо где се Бугари у Трнову и Бугарској између Дунава и Балкана дижу под Асенидима, зато што се дотле Стефан Немања већ у велико појавио на политичкој позорници српскога народа.

— Појава Стефана Немање и борбе његове противу Грка и продирање његово до Витоша и Софије учинило је, те су се и Бугари у Бугарској дигли 1186. године. Појавама овим настаје ново доба у историји и српскога и бугарскога народа. Немања почиње да уједињује раскомадане српске земље и племена, а Бугари оснивају своје *Друго Царство*.

*

Бугарска је за Другога Царства уложила све своје силе, да даде царству првашњи, Првога Царства, значај, али је све то било узалуд. Бугарска је тежила да поново увуче у своје границе српске земље и српска племена, која су улазила у границе Првога Царства, али су сва та напрезања, и ако су моментано и доносила жељена резултата, била такође узалудна. — Од пропасти Првога Царства бугарска се власт никако више није могла утврдити ни над Српским Земљама јужно од Мораве и Шар планине, а камо ли над онима на северу од ових граница. Један од добрих, сада, познавалаца историје Балканских народа ово доба карактерише овим речима: „*И ако је 1186. године обновљена бугарска држава често тежила да обнови првашње Бугарско царство, то се царство више није могло васиооставити. У том другом периоду српско племе, вођено Немањом и његовим наследницима, избија с много јачом снагом и покушава да оно око себе прикупи што већи део југословенских племена Балканскога Полуострва*“.

У историји Немањине и његових потомака радње и Бугарскога Другога Царства види се, да су Срби били природни савезници Бугарима противу Византије, али да су Бугари, с друге стране, били природна сметња Србима и њиховом уједињењу. Отуда су, а и као последица смишљенога рада Немањина и његових потомака на политичком и културном пољу српскога народа, избили чести сукоби између Србије и Бугарске, који су се протегли све до знамените Велблуждске битке.

Проширење Србијине границе Нишком области, силаском њезиним у Поморавље и Повардарје ударени су чврсти основи будућој Србији, а свесном радњом на црквеном питању, оснивањем Хилендара¹ и хилендарских метоха и других задужбина, ударени су чврсти темељи духовном јединству и онога дела српскога народа, који је још био под Византијом и Бугарском. Српска племена у Вардарским и другим, околним, пределима, већ су гледала на Србију Немањину и од ње очекивала остварење тадањих идеала. Још првих година живота Другога Бугарскога Царства видело се, да Вардарске и околне земље неће више бити за Бугарску оно што су биле за Првога Царства. То нам, између осталог, јасно

¹ Неки и наши писци једнострано узимају велики онај значај манастира Хилендара за српски народ, на име, узима се, да народ српски није осетио благодетне последице делања манастира Хилендара с тога што је он — манастир — био изван Српских Земаља и српскога народа, међу тим народ је јаче осетио, и на народ је више утицала практична радња манастира Хилендара, но неговање и развијање књижевности српске и јужно словенске за даља словенска племена. Народ је био у сталном додиру с манастиром Хилендаром преко манастирских калуђера по метосима манастирским, којих је, метоха, било у сваком центру и иоле важном месту. Нема српског владоца и владарке од Немање до последњих Бранковића, који није манастир Хилендар богато обдарио и метох му основао.

Метоси овога манастира још и данашњи дан имају велики значај у Неослобођеним Крајевима, само што су ти метоси, као и сâм манастир, данас у бугарским рукама.

показује, доцније, и историја Стреза¹ и Слава,² и других првих људи.

У почетку, управо у првој половини XIII в., седели су на престолима Бугарске и Србије два велика владоца. Од 1208.—1241. владао је Бугарском Асен II и он је све српске земље у Повардарју и Поморављу поново потчинио под своју власт. Асен II, завладао је чак до Копаоника, и то је био врхунац бугарске величине за Другога Царства; али је то доба било врло краткога века и оно такође није оставило у оним земљама никаква трага бугарскога државнога живота. Нека нам га нађу бугарски историографи.

Са Асеном II отишло је у гроб и ово Друго Бугарско Царство. Тек што је Асен умро, на престо је српски сео краљ Стефан Урош I (храпави) (1242.—1276.). Под Краљем Урошем I Србија је почела све више да се снажи и напредује, и њен се јак утицај почиње осећати јако и у самој правој Бугарској, где су Асениди већ свршавали са својом династијом. Тада је Србија, до 1257. године, повратила све оне своје земље на југу, које јој је Асен био присвојио, и њене би се границе на југу

¹ Стрез је био господар Просека, негде источно од Вардара. Овај је кнез био отпао од бугарскога цара и изјавио своју сарадњу краљу Стефану. 1181. године, пак науми да се и од краља Стефана одметне, и, шта више, реши се, да и оружје противу краља Стефана дигне. Зато је краљ Стефан послао свога брата Саву, да га овај склони да одустане од те намере. По народном веровању, по једној версији, Стреза су убили *сами његови војници* чим су сазнали, да ће их водити противу краља Стефана. По другој версији Стреза је убио, ноћу, анђео, да га казни за вероломство, а по трећој њега је оне ноћи, кад је Сава био код њега, убио неко од његових војника. (в. *Jireček K. J. Geschichte der Bulgaren* 246.).

² Слав је био господар Родопске области, *Мелника*. И Слав је отпао од Бугара 1208. године и постао савезник латински и помагао им да униште бугарско царство.

Оба ова кнеза *K. J. Jureček* (*Geschichte der Bulgaren* 244—246) зове македонским кнезовима — „*Die makedonischen Fürsten*“, а по њему „Македонци“ нису Бугари.

пружале до Демир Капије и данашње Ћустендилске области, да нису Византинци, користећи се суревњивошћу бугарском према Србима, и на даље задржали под својом влашћу Скопље и Велес. У току ових добити Србијиних, у Бугарској је био изабран за цара потомак Стефана Немање, *Константин Тех*, дотадашњи господар Витоша и његове области, а у Бугарској настају грађански ратови и размирице око престола.

У таквим приликама у Србији и Бугарској, на српски престо седа *Краљ Урош Милутин* (1281.—1322.). Доласком на престо овога великога владоца српскога заветна мисао српскога народа, коју је изнео Стефан Немања, добива свој најјачи полет. У току владе Краља Милутина Србија је присајединила себи већину српскога народа и српских земаља, које су биле под Византијом,¹ а те су земље у Струмском и Вардарском сливу. Тако, последњих година владе Краља Милутина границе Србије протезале су се на југу до Демир Капије, Прилепа, Битоља и Оридскога језера.²

Онда је утврђена државна власт у пределима Скопљанским, Овчепољским, Кратовским, Кумановским, Кочанским, Штипским, Велеским, Струмичким,

¹ Карактеристично је, да Србија није ни у Средњим Вековима отела, коначно, своје *Јужне* земље од Бугара, већ од *Византије*. Византија је те земље држала, а Србија је водила са Византијом неколико ратова, док их није са свим отела и присајединила. У тим ратовима за ослобођење својих земаља, Србија је велике штете подносила од Бугара, и тиме се јаче утврђује факат, да су Бугари били сметња уједињењу српскога народа. Као што ћемо мало ниже видети, и знаменита Велблуждска битка вођена је највише с тога што су Бугари ометали уједињење српскога народа.

² Граница Србије према Прилепу била је, у ово време, до самога града Прилепа. У државу Краља Милутина улазила је планина Трескавац са манастиром Св. Богородице, Трескавцем, а Прилеп је и за живота Краља Милутина остао у држави Византинаца. Од Трескавца је граница силазила на реку Црну и њоме је ишла и ударала на Демир Капију. А на југо-западу граница је ударала поред данашњег Битоља и допирала до самога Оридскога језера.

Кичевским, Поречким, Прилепским, Битољским и Оридским, и на тај су начин још јаче утврђени основи политичке радње српскога народа, коју је засновао Стефан Немања. Као што је од времена Ст. Немање и Св. Саве са политичком радњом ишло и културно развиће, тако је било и за време краља Милутина. По аутентичним изворима се зна данас, да је краљ Милутин у новоослобођеним земљама српским подигао многе цркве и манастире, а то беху у оно време најинтензивнији расадници просвете и културе. Зна се да је краљ Милутин само манастира 40 подигао, а колико је њих оправио и из основа нових, и ван српских земаља, у Цариграду и у Светим Местима! Србија је у оно време стајала на високом ступњу културе и просвете. Многе од задужбина Краља Милутина и сада постоје у Јужним нашим Земљама под Турцима, па и данашњи дан служе као расадници просвете и културе.

*

Проширењем Србије поменути деловима Јужних Српских Земаља и утврђивањем српскога државнога живота у тим земљама, пренето је у те пределе и тежиште Србије. Вардарски и други околни предели постали су од времена краља Милутина гравитациони предели Српства, које се груписавало и прибирало око Немањића Србије, и Србија је тиме ушла у нови период својега националнога и државнога живота и рада. Тај нови период српскога државнога живота у Јужним Земљама, које је народ у XIX в. прозвао Старом Србијом, запечаћен је и потпуном превласти српскога племена на Балкану. Дуел онај између српскога и бугарскога народа, који је још од појаве Немање и образовања Другога Бугарскога Царства искрсао, да се фигуративно изразимо, о Шар и Витош, свршио се одмах после успеха краља Милутина, одмах по утврђивању српскога државнога живота у данашњој Јужној Старој Србији. Тај је дуел завршен знаменитом Велблудском битком, која се била

између Србије и Бугарске 28. јунија 1330. близу старога града Велблужда, данашњег Тустендила.¹

Као што је Вукановим у Поморављу и Повардарју и Немањиним походима у Нишкој и Витошкој области задат самртни удар у тим крајевима византијском господству, тако је Милутиновим ратовима и Велблуждском битком задат самртни удар византијском и бугарском господству у Вардарским и другим околним земљама, данас у Јужној Старој Србији.

Тада су повраћене Србији њене области: Нишавска, Видинска и Тустендилска.

¹ Знаменита Велблуждска битка, о којој не само бугарски агитатори по Српским Земљама и шовинисте неће ништа да пишу и говоре већ ћуте и историографи бугарски, догодила је се 28. јунија 1330. године. Напредак Србије под Краљем Стефаном Урошем Великим и Краљем Стефаном Милутином, Бугари никако нису могли равнодушно подносити. Нарочито се Бугари нису могли помирити с тим што је се у новодобивеним пределима, у присаједињеним крајевима српских земаља Србији кристалисавао и учвршћивао српски дух и државна српска мисао, и тражили су средства да то спрече. За то су склопили савез са Византијом и нагрнули на Србију. Миролубиви српски владалац, тадањи краљ Стефан Урош Дечански (1321.—1331.), исцрпао је све начине и путеве, да задржи Бугаре од тога братоубилачкога рата, али није успео. Савезничке (бугарска и византијска) војске, пошле су на Србију, у намери да је прегазе и униште. Али су се у тим надама, нарочито Бугари, страшно преварили. Краљ Стефан Дечански дочека бугарску војску у пограничним пределима, близу данашњег Тустендила, и на познатом Велблуждском пољу, на десној страни реке Струме, сукоби се с њоме. У војсци краља Стефана Дечанског налазио се и син његов, престолонаследник Стефан Душан, као командант коњице. Бугарском је војском командовао сам цар Михаило Шишман. Битка је била очајничка. Бугари су били потучени до ногу. У боју је погинуо и сам бугарски цар Михаило. Војници српски однели су мртво тело Михаилово пред краља Стефана и овај је наредио, да се тело Михаилово сахрани у задужбини Краља Милутина, у цркви Старо-нагоричкој, сада два сата источно од Куманова. (У овој се цркви Краљ Стефан Дечански пред саму битку молио Богу и Св. Ђорђију, да одврати цара Михаила од ове зле намере). Тада су били цео логор бугарски и сва војска бугарска заробљени. Војници су одмах пуштени кућама као

Велблуждском битком Бугарска је враћена у своје природне, са данашњега гледишта, етнографске границе. И по последицама ове битке и по успесима Стефана Душана види се, да Бугарска никако не може да опстане на југу од Србије. То није могло да буде ни у Средњим Вековима, када је Србији двоструки отпор дават у продирању њену на југ и југоисток, а камо ли сада, када нема оне отпорне силе, и када Србију, с тога што се налази у овој хоризонталној разграни и што је на најважнијем путу између Истока и Запада, потискује са севера на југ и југоисток једна стална и много јача сила но што су биле њезине, Србијине, потребе у Средњим Вековима.

*

Доласком Краља и Цара Стефана Душана (1331.—1355.) 1331. године на престо, Србија је од свих словенских држава на Балкану, и дотада и потода, показала највише и физичке и духовне снаге. За владе Стефана Душана ослобођене су од Византије и остале земље, у којима је живео српски народ, и придобивене су многе византијске земље. У то су доба границе Србије размакнуте далеко *изван* етнографских граница српскога народа.

Што се Јужних Српских Земаља тиче, које је наш народ све до XIX века називао Србијом, а у

свака браћа по крви и вери! Бојно поље је било прекривено мртвима и рањенима. Сви погинули сахрањени су по обредима хришћанске цркве. Само су Татари остали несахрањени. Краљ Стефан Дечански примио је бугарске бојаре, да му се поклоне и покоре. Само је једно одељење српске војске под Александром Страцимировићем послато у престоницу бугарску, у Велико Трново, да успостави на престо бугарски сестру Стефана Дечанског, Ану, и сина јој Стефана Шишмана, те да поврати ред у држави.

И ако је било доста разлога и гласова за то да краљ анектира Бугарску, Бугарска је и даље остављена као засебна држава, само је један део Бугарске, Српске Земље под Бугарима, присаједињен Србији (види К. Ј. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* 293—296 и др.).

XIX Ст. Србијом а које многи наши писмени људи, као што смо већ видели, из незнања и наивности, називају у последње време Маћедонијом, оне су највећма процветале под владом Стефана Милутина, Стефана Дечанског и Стефана Душана. Утврђењем српскога државнога живота у тој епоси, српска се је просвета и култура најинтензивније распрострла по тим крајевима Српских Земаља. У тим је земљама свим сјајем заблистала звезда Србије и српскога народа, она звезда која је народ српски провела и кроз само петвековно ропство под Турцима. Та звезда још и данас, на супрот и варварских средстава, које национални противници употребљавају противу српскога народа, води наш народ у оним крајевима. У поменутој епоси, у епоси турске инвазије на Балкан израђен је карактер и дух српски у онога народа онамо, и данас нема, као што ћемо доцније нагласити, ни једнога продукта духа народнога из Вардарских и околних земаља, у којем се не илуструје геније српски. И то је оно што српски народ и његов Пијемонт данас, као и увек, опредељује да Српство у поменутим крајевима сматра као најелементарнији свој саставни део, као своју крв и као своју кост, и што свима силама својим, у колико њима управља, настојава да те крајеве што пре ослободи и присаједини Србији.

Српски се народ не заноси политичким утопијама Душанова Царства; он никада није нити спомињао нити тражио границе Душанове Царевине; нигде се ни у једном продукту духа српскога народа и не помиње Акарнанија, Етолија, Епир, Тесалија и друге области, које су улазиле у границе Душанове Царевине, нити је икад српски народ тражио Христовољ, Берат, Драч и друге земље и градове. Те земље и ти градови као и да не постоје за српски народ. Као што смо већ показали (Одељак II), народ је српски под именом *Србија*, Српске Земље, кроза све време од про-

пасти српскога државнога живота до почетка XIX в. разумевао земље које он — српски народ — насељава и које су и у Средњим Вековима сачињавале, у данашњем смислу, *етнографску* Србију, Краљевину Србију Милутина, Дечанског и Душана, а то су земље у којима и данашњи дан лебди *геније српски* и у којима се и данашњи дан чује *говор српски*.

Ну да се вратимо историјским моментима Јужних Српских Земаља.

Смрћу цара Стефана Душана настало је цепање Србије и одметање државних доглавника од централне власти, коју је вршио цар Стефан Урош. У Јужним Српским Земљама налазимо четири засебне државице српске: државу Мрњавчевића, која је захватала *Призренске, Скопљанске, Прилејске, Дебарске, Битољске, Оридске и Хлеринске* пределе; државу Драгаша и Константина Дејановића и њихове матере „царице“ Јевдокије, сестре Цара Стефана Душана, која је захватала *Кумановске, Прешевске, Паланачке, Трнске, Овчепољске, Ћустендилске, Струмичке, Штипске и Велеске* пределе; државу Богданову и државу Угљешину које су се простирале на југу од државе Дејановића и захватале све пределе од Демир-Капије до Солуна (Св. Горе) и реке Марице.

Све су ове државе у Јужним Српским и другим Земљама наставиле да живе, свим својим бићем, *чисто српским државним животом*. Из писаних, аутентичних оновремених споменика¹ зна се данас да је Краљ Вукашин владао *српском земљом* — „*Србьскои земли и Грькомъ и заѣаднимъ странама*“;² да су Драгаш и Константин и остали господари

¹ А ни о златном добу бугарскога државнога и *привременога* живота у овим земљама немамо никаквих спомена. Што има нешто спомена, има о добу Асена II, док је он неколико година владао над овим Српским Земљама, па и то је сачувано највише у *српским* споменицима.

² Mon. Serb. 180.

државâ у Јужним Српским Земљама не само владали Српском Земљом него и да своју владавину сматрају као наставак владавине *Немањића*. Они сви пишу повеље и у повељама својим не само што величају Немањиће, него, многи од њих, наглашују и своје порекло Немањића. Мајка Дејановића, госпођа Евдокија, зато што је била сестра цара Стефана Душана и што је са синовима својим владала једним делом Српских Земаља, узима на се титулу царице, „*госпођа царица Евдокија*“. Краљ Вукашин и Краљ Марко пишу да су по угинућу Немањића *наступили* у Земље у којима они сада владају. Из дворова господара јужних српских држава управљало се као и под Немањићима; подизали су се манастири и цркве и обдаривали их као српске задужбине; држали су властелу и војводе; држали су војску и одржавале се све установе као и у Краљевини Србији под Немањићима док нису Турци уништили српске јужне државе.

* * *

Као што је тачно истакао Ст. Новаковић,¹ готово у исто време докле се на Балканском Полуострву, а особито у Јужним Српским Земљама, подизало, снажило и у једну државну и народну целину прикупљало српско племе под Немањићима, дотле се у Азији такође концентрисавало младо турско племе, Турци. Докле се српска племена, која су била то под византијском то под бугарском власти прибирала у једну државну и народну целину, и докле се за Стефана Милутина и других Немањића учвршћивали основи потоње етнографске Србије, дотле је и Осман, основалац Турскога Царства, организовао у Азији турску државу. И таман кад је српско племе у Јужним Српским Земљама било у највећем напону своје физичке и духовне снаге, и кад је Србија била на прагу да замени Ви-

¹ Срби и Турци у XIV — XV веку.

зантију у Европи, Турци су, као савезници Византије противу Срба, прешли у Европу и завојевали себи најпре мало парче територије данашње Турске, па, по том државу по државу, док нису покорили све државе на Балканском Полуострву и под сам Беч дошли. Срби и Турци су се, као војници и као противници, сусрели још у Азији пре но што су Турци и прешли у Европу, али у Европи су се сукобили са Србима још за живота цара Стефана Душана, у ратовима његовим противу Византије 1350.—1353. год.

Од 1354. године па све до коначнога уништења српскога државнога живота на Балканском Полуострву, до конца XV в., између Турака и Срба вођени су крвави и небројени ратови.

Докле је Бугарска пала под једним ударцем када је турска војска умарширала у Бугарску до Трнова, дотле се српско племе 150 пуних година борило с Турцима само на Балканском Полуострву, тако, да су Турци, тако рећи, стопу по стопу освајали земље у којима је живео српски народ.

Али се нас овде тиче судбина само Јужних Српских Земаља, данашње Јужне Старе Србије и Македоније и овде ћемо истаћи факат да су Турци сву данашњу Македонију и Јужну Стару Србију отели и придобили **само од Срба**.¹

¹ Овај је факат познат и у критичкој историји, а у народним традицијама је потенцирано то веровање откад је српски народ у једном делу својих Земаља (у Шумадији), концем XVIII и почетком XIX века развио барјак ослобођења српскога народа и балканских Хришћана. То знају и Турци. И не само да знају, да су они те земље отели од Срба већ да су се крваво, и готово два столећа, борили са Србима док су их на Балканском Полуострву савладали. Ми смо на другом месту споменули речи Султана Азиса, које је изговорио представнику Србије у Цариграду 1867. године: „.....С вама смо се првима срили кад смо у Европу дошли, отерали смо вас с оне стране Саве и Дунава, па и тамо сте се борили противу нас, и ви сте први који сте нам начели (мисли на устанке под Кара-Ђорђем и Милошем Обреновићем) Царство у Европи...”

Користећи се децентрализацијом Србије цара Стефана Душана, која је наступила по смрти овога, Турци су већ 1371. године покушали да униште српске државе које су се налазиле у границама данашње Македоније и Јужне Старе Србије. Те је године Краљ Вукашин са својом браћом и осталим владоцима у Јужним Српским Земљама срео Турке на Марици, и на обали Марице, код места Срп-Синдига, близу Черномена у данашњој Тракији, а ондашњој Македонији¹ 26. септембра поделио мегдан са Турцима. У тој битци погинуо је и сам краљ Вукашин. Ту су погинула и његова браћа. После те најнесрећније битке за Српство, држава Вукашинова која је остала на Марку, нашем народном јунаку Краљевићу Марку, и његову брату, као и Дејановића, Угљешина и Богданова, постале су васалне земље Турске а њихови владоци клетвеници султанови.²

Од 1371. па до 1389. године Турци су један по један важан центар у државама Краља Марка, Дејановића и др. заузимају, а поменуте године пошли су да савладају и Лазареву Србију, у данашњој Северној Старој Србији и Краљевини Србији. Пропаст Срба на Косову 1389. још већма је погоршала судбину јужних српских држава (Краља Марка, Дејановића и осталих), и Турци су са свим отели од Срба и присвојили: Серез, Прилеп, Скопље и др.

А кад су Кибризли Мехмед паша, велики везир, 1860. и Мидхат паша, валија Дунавског Вилајета, 1865. године, долазили у Ниш да ту угушују силан онај утицај Кнеза Михаила на српски и хришћански народ у Турској, застрашујући српски народ причали су му још боље и више о овом факту.

¹ Зато су наши летописци и забележили, да се и краљ Вукашин тукао с Турцима у Македонији.

² Као што смо напред цитирали, савремени и доцнији летописци забележили су, да је Краљ Вукашин за ову битку искупио и у њу водио *српске* и грчке војнике, а о Бугарима, које хоће бугарске шовинисте да налазе и у Старој Србији за владе цара Стефана Душана, с тога што је овај владалац унео у своју титулу, а из наведених разлога, и име *Бугара*, нема ни помена.

места у јужним српским државама. Године 1394. Турци су, пошто су били Бугарску и пре тога покорили, пошли да униште и државу Мирча (влашкога господара), и у битци на Ровинама, у којој су, као васали турски, учествовали Краљевић Марко и Константин Дејановић, погинули су. Те су године Турци анектирали државе ова два владоца и српски државни живот у Јужним Земљама потпуно уништили.

Тако је се завршио државни живот српскога народа у Јужним његовим Земљама. Према свему што смо доведе, и ако укратко, изложили, излази, као што је критички срачунао Јов. Бошковић¹: да су Бугари држали (тако звану) Маћедонију 155 или тачно узевши 71 годину..., а Срби под Немањићима и осталим, држали Маћедонију пуних 300 година.² —

По уништењу државе Краља Марка, Константина Дејановића и др. у Јужним Српским Земљама, народ је из ових предела даљу своју судбину везао то за Турско Царство то за Лазареву Србију и друге српске и хришћанске државе на северу. Велика већина српскога народа у поменутим пределима остала је под Турцима. Доста се Срба повукло пред Турцима на север до потпуног савлађивања и оних српских држава у Северним Српским Земљама, Србије 1459., Босне 1463., Херцеговине 1482. и Зете 1496. И ако је и у Северним Земљама, из Јужних Земаља насељени народ узимао јакога удела у борбама против Турака, он је ипак највише удела узео под владом Ђорђа Кастриотића-Скендербега (1443.—1468.), последњега српскога³ потомка, који владао је Арба-

¹ Писма о књижевности Српској и Хрватској стр. 7.

² „Срби, пак, под Немањићима, Мрњавчевићима и другим главарима држаху је (Маћедонију) око 300 година“.

³ Готово као што Бугари отимљу од српскога народа дику српскога народа, Краља Марка (Вукашиновића), народнога јунака Краљевића Марка, и зову га „бугарски Крал Марко“, тако су и протектори арбанаски сугерирали Арбанасима идеју, да је Ђурађ Кастриотић био по пореклу

нијом, а која је у његово време захватала повећи део од оних територија, које су биле насељене Србима, и које се, данас, зову Старом Србијом и Македонијом.

По уништењу, дакле, и сваке сенке српскога државнога живота, српски се народ у Јужним Српским Земљама више но у онима, које су граничиле на северу и западу са Угарском (док и она није потпала под власт турску) и др. државама, напрезао, да се ослободи Турака. Још није критички испитана историја српскога и бугарскога народа у Старој Србији и Македонији у XVI, XVII и XVIII веку, али се толико зна, да је српски народ и из тих земаља, и кад су Турци били у највећем напону своје моћи, тражио прилике, да се Турака ослободи, и с тога се удруживао с ким је год могао. Тако, данас се зна, да је у времену од 1625.—1646. године¹ српски народ у поменутим крајевима са осталим Хришћанима организовао устанак противу Турака, који и ако се није могао остварити, доста је допринео, да се у Европи пропагира за ослобођење Хришћана од Турака. Тако је српски народ вековима покушавао да се ослободи од Турака,

Арбанас; међу тим он је, према критичкој историји, и по оцу и по матери, Србин. — О пореклу Ђурђа Скендербега Др. К. Ј. Јиречек (*Geschichte der Bulgaren* 368.) вели да је био српскога порекла — *Skenderbeg's Familie war Slawischen Ursprungs* — а *slawisch* треба код К. Ј. Јиречка читати *српски*, јер овај писац пише, кад расправља што о Балканским Словенима, о Србима и Бугарима, *slawisch* за оно што није *бугарско*. Према критичкој историји прадед Ђ. Скендербега био је Бранило, који је 1368. године био управитељ Канине, а дед му је био Павле, господар једнога дела Маке. Иван, отац Ђ. Скендербега господарио је над целом *Маком*. Скендербегова мајка, у народним песмама опевана Видосава, била је ћерка српскога господара од Полога (Кичево и Пореч).

¹ Види о томе „*Aufstandsversuche der christlichen Völker in der Türkei in den Jahren 1625.—1646.*“, von *Fr Mareš* у *Mittheilungen des Instituts für oesetrrichische Geschichte* ... B. III 2. Insbruck 1882.

зато је и настављена према њему мржња турске расе више но према другим Балканским народима.

Главна, пак, и једина готово установа око које се онај део српскога народа, који је остао на огњишту у Старој Србији и Македонији концентрисао, и од које је добро ишчекивао, био је патријархат српски. И ако је патријархат укинут по пропасти Србије, односно по освојењу данашње Северне Старе Србије, он је године 1557. обновљен заузимањем помухамедањенога Србина, бив. ђака манастирскога, великога везира Мехмеда Соколовића, брата потоњег патријарха Макарија. Кад је патријархат, поменуте године, обновљен, Макарије је постао патријархом. Врло је значајно, да су границе и обновљена патријархата српскога захватале готово све Јужне Српске Земље према југу и југоистоку. По писаним, аутентичним податцима, територије обновљена патријархата захватале су од Јужних Српских Земаља: Скопље, Велес, Тетово, Штип, Кратово, Ћустендил, Самоков, Струмицу.¹

Патријархат је српски, као и у Северним Земљама, према приликама, добротворно делао и у крајевима које ми овде описујемо и одржавао је свест народну. У напред поменутој књизи прикупљени су помени о српским митрополитима из Јужних Српских Земаља, који су се у Русији и у другим местима при-

¹ Ка многим писаним податцима о владикама и митрополитима српским из Јужних Српских Земаља из прошлих векова, које је, и ако не све, вредни проф. Вас. Ђерић прикупио у књизи „О српском имену у Старој Србији и Македонији“, иде и писмо митрополита цетињског Саве о Скопљанској, Штипској и Самоковској епархији, писано године 1776. московском митрополиту Платону. У томе се писму, између осталог, о *Скопљанској, Штипској, Самоковској* и другим епархијама као говори о српским епархијама. Народ се у тим епархијама зове *сервискии народ*; како у тим епархијама није цариградска патријархија оставила ни једнога природнога архијереја *Сербина* и т. д. (Гласник Срп. Учен. Друштва св. XXII), и то такође показује, да је се народ у тим крајевима, само кад је смео, називао Србином.

јављивали као српски архипастири и као митрополити из Српских Земаља.

Патријархату српском припада и заслуга што су многе задужбине српских владалаца у Јужним Земљама, о којима ћемо говорити у V одељку овога списка, сачуване како од Турака тако и од Грка.

Али уз зло, које је снашло српски народ тиме што су му Турци уништили државни живот, ишло је и зло од Грка који су му ништили споменике — цркве и манастире и писане књиге, који су му затварали школе (манастирске) и клеветали га Турцима. То је зло српски и бугарски народ у Старој Србији и Македонији највише осетио у XVII и XVIII веку. У то су се време Грци били дочепали првих положаја у царству и сузбијали су и ништили све што је словенско. Али су највише зала, које се сваким даном све то више свети учинили српском народу сами његови духовни главари. Од свих политичких радња Европљана у Српским Земљама у Турској највише је штете донео немачки рат противу Турске 1689. године. Те је године немачка војска отела од Турака све до Скопља и Ниша, па и саме ове градове, а са својим авангардама, коју су сачињавали Срби, допрла је до *Ћустендила*, *Штипа* и *Велеса*.¹ Тај је рат учинио да се велики део компромитованог српског народа, зато што је пристао уз немачку војску, из данашње Старе Србије са својим патријархом Арсенијем III Чарнојевићем исели и насели пределе преко Саве и Дунава, опустошене земље у Јужној Угарској. Ова велика, и од свих највећа, сеоба српског народа из класичних земаља његових, захватила је, као што се и из цитирана записа види, и Јужне Српске Земље, Јужну Стару Србију, на име: Скопљанске, Овчеполске, Штипске, Ћустендилске и Поречке пределе. Место српског патри-

¹ Д-ра Јов. Хаџи Васиљевића „Нагоричке Цркве“ стр. 15. — „Да се знае кад поотнаше Немци од Туђина од Боудима до Шипа до Бану (то је Ћустендил — Ћустендилбања) до Велес во лето 3РЄ(?)Ѧ“ (1689.).

јарха било је попуњено, али Грци су се свима силама борили, да српски патријархат униште и у томе су успели. Године 1766., ферманом султановим, укинут је српски (Пећски) патријархат и епархије његове придате су Цариградском, токорсе, Васељенском Патријархату. Тако је и онај део Јужних Српских Земља, који је био у границама Српскога Патријархата, потпао под Фанар, и потада, стицајем и других, војничко-политичких догађаја у Северним Српским Земљама, настају највеће патње за српски народ и у Јужним Српским Земљама. А како је онда стање обладало у српским епархијама довољно се казује у писму црногорског митрополита Саве, које је писао 1776. московском митрополиту Платону¹ које смо ми мало пре цитирали. У низу тих политичких догађаја истиче се акција српскога народа у Београдском Пашалуку (у Шумадији) за ослобођење од Турака и појава Русије на Балкану, али са тим догађајима улазимо у регистровање главних момената из историје Јужне Старе Србије и Македоније у XIX в., а о томе се говори у VI одељку овога списка.

V

Остатци културе у Старој Србији и Македонији; народна поезија у тим крајевима, и друго.

Један од најглавнијих фактора, који је — као и свуда у хришћанском свету — делао у Средњим Вековима на просвећењу народа у Старој Србији и Македонији, била је црква. У савременој историји узима се, да је се народ у Средњим Вековима највише у оном добу просветио у којем је највише црква и манастира било подигнуто, и то утврђено гледиште критичке историје иде у прилог српском народу и српском државном животу у Старој Србији и Македонији. Манастири у Средњим и прошлим вековима били су, у исто време, и школе, преписиваонице, штам-

¹ Гласник Срп. Уч. Друштва св. XXII.

парије, библиотеке, болнице и др. хумане установе народне. Манастири су у Старој Србији и Маћедонији, тако рећи, све то, све до наших дана, били, а у многим крајевима и данашњи дан врше све те функције. Судећи по писаним, аутентичним изворима из онога времена и по остатцима црква и манастира, које су подигли српски владаци, властела, свештеници и други богати људи, Стара Србија и Маћедонија биле су начичкане црквама и манастирима. Колико се данас у домаћој књижевности зна, — и ако није ни половина старина овога реда испитана, а о многим се не зна ни да постоје — није било центра, није било жупе нити ма по чему другом доброга и згоднога места и положаја где нису српски владаци, или други Срби, и у Јужним Земљама подигли који споменик који је у сваком погледу добротворно утицао на народ. И иза турске, полуварварске владавине, којој се у XIX веку придружили и незвани „културтрегери“ и „освободители на Маћедонија“, остало је до данас толико споменика ове врсте, да се не могу ни набројати. И данас нема важнога краја у Старој Србији и Маћедонији, у којем не постоји по који манастир или црква још из времена *српскога државнога живота* у тим странама, тако, да су и данас, према оцени компетентних, руских¹ и других, страних археолога, Јужна Стара Србија и Маћедонија начичкане, и то *једино* српским споменицима из времена српскога државнога живота и доцнијега.

Почев од Ст. Немање и Св. Саве, па до последњега владарца српскога у прошлим вековима нема ни једнога који није подигао или обновио какав манастир или цркву, и богато их украсио и обдарио. По примеру владалаца и властела је српска и свештенство, и, иначе, богати људи, подизали

¹ *Архимандрита Антонина*, Српске Старине у Маћедонији од Ст. Новаковића (Споменик Српске Краљ. Академије књ. IX.), Византиски Врѣменик 1898., орган рускога археолошкога института у Цариграду, и др.

и обнављали цркве и манастире и обдаривали их. Према аутентичним, писаним споменицима из оних времена, само Краљ Милутин је подигао *четрдесет* манастира у границама своје државе, својега „отъчства“, а колико је њих обновио и колико их је подигао ван своје Краљевине!¹ А Цар Стефан Душан, његов син Цар Урош, његове војводе, доцнији владоци у јужним српским државама начичкали су своје државе задужбинама својим. У времену када је Цару Стефану Душану Прилеп био *великославни град*; кад је Архиепископу Данилу Велес био *славни град*, и тако даље, у том времену су и задужбине српске блистале у злату и сребру и свакојаким другим лепотама. У коликом су сјају блистале задужбине српске у Јужним Земљама, види се данас из аутентичних извора, из Живота Српских Краљева и Архиепископа од архиепископа Данила и многих других. Архиепископ Данило, причајући о животу краља Милутина, спомиње како је овај између многих задужбина подигао и украсио цркву у манастиру Трескавцу код Прилепа, и вели: (подиже Краљ Ст. Урош Милутин) „.....домъ ко прѣскетыне богородице благыне питательнице рода християньскаго въ мѣстѣ рекомѣмъ Трескавци, и тѣ неисповѣдимыхъ приношении его испълни, јелико въса потребына на слоужбоу богоу и прѣчистѣи его матери.... и тоу оукраси домъ прѣскетыне много разлычньыми приношении јелико иконы божьствыныи златомъ окованы и кисеры оукрашены, кадильнице и свѣштьники, златы и нинъ въсакыне потребы црковныи, ихъже не въ зможемъ съказати по имени....“ (Архиепископа Данила Животи Краљева и Архиепископа Српских, стр. 136—137). А цар Стеф. Душан о манастиру овом, између осталогa, вели и ово:

„ . . . ја Стефан Душан краљ свих Српских и Поморских Земаља, извољењем и помоћи Све-

¹ Зна се да је Краљ Милутин подигао цркве и манастире са болницама и другим потребним зградама и у Солуну, Цариграду, па чак и у Светим Местима.

држитеља Господа Бога и Пречисте Његове Матере, и молитвама Светих мојих прародитеља Симеона и Саве освојивши (примивши) више градова, над којима владаху Грци, ослободих и град звани Прилеп, где се налази манастир Пресвете Богородице, у месту званом Трескавац, манастир, који није толико украшен зградама и њиховим украсима и лепотама, колико је украшен и прослављен законом и уставом светих отаца који у њему живе. И кад год ко хвали живот инока, који живе на Синајској или у Светој Гори Атонској, нека похвали живот и ових инока, и да им устав (њихов) не покуди.¹

Ово истакосмо да се види колика је пажња поклањата црквама и манастирима, и какви су онда били манастири и цркве. А данас, нити икада по пропасти Србије, од ове лепоте ни помена нема. А шта би се тек рекло о лепоти и богатству задужбина цара Стефана Душана: цркви Архангела Михаила и Гаврила у Призрену, црквама у Скопљу, Матејчи, Серезу и многим другим местима! Од толиких задужбина, о којима нам критички извори говоре, имамо данас готово саме развалине; али народ је и те развалине поштовао, око њих се сабирао, у њима се Богу молио, у њима је налазио наду и веру за будућност, у њима је црпао крепост за издржање оних мука и невоља.

Од безбројних цркава и манастира што су преостали иза српске самосталности у Јужним Српским Земљама и што су, и ако готово у рушевинама, очувани до наших дана, иза петвековне полуварварске владавине, иза петвековнога ништења и зуба времена, још је толико до наших дана остало, да Стара Србија и Маћедонија и данашњи дан показују, у том погледу, као што смо рекли, само српску културу. Кад се научна руска експедиција пре неколико година вратила са своје екскурзије

¹ Гласник Срп. Уч. Др. XXI и XIII Повеља Цара Стеф. Душана.

по Јужној Старој Србији и Маћедонији, изразила се, да Маћедонија (тако је она звала и Јужну Стару Србију) *припада у овом погледу само српском народу, да су по целој Маћедонији само српски споменици и да од бугарских споменика нигде ни помена нема.*

Почев од Враћа и Призрена па све до Орида и Солуна сви манастири и цркве, које су из прошлих векова преостали, све старе задужбине, све су *српске* задужбине. Горња Морава (Бинч Морава), Скопљанска Црна Гора, Козјак, Осогово, Поречке и Прилепске Планине и многи други крајеви и данашњи дан су начичкани старим српским црквама и манастирима. Као главније цркве и манастири српски, у којима се и данас поје име Божије јесу: Кончуљска црква Св. Петра, Биначки Свети Илија, Козјачки манастир Свети Прохор Пчињски, Никуљски манастир Св. Богородице — Забел манастир (Мале Госпођине) — Старо Нагоричка црква (некадањи манастир) Светог Ђорђа. (У овој се цркви Краљ Стефан Дечански молио Богу и Св. Ђорђу, да умудри бугарског Цара Михаила пред Велблуждску битку) Младо-Нагоричке цркве Св. Ђорђа, Св. Петке и још пет другх, Стрезовска црква Св. Николе;¹ Аљински манастир (Карпина) Свете Богородице, задужбина севастократора Дејана, зета, по сестри, Цара Стефана Душана и оца Драгаша и Константина. О овом важном српском манастиру види више у „Драгаш и Константин Дејановићи и њихова држава“ од Д-ра Јов. Хаџи Васиљевића. „Овај је (манастир Карпина) за данас највећи и најуређенији манастир у Кумановској Кази, а пре него што је запао у руке егзархијским људима, стајао је, у сваком погледу, много

¹ У овој су цркви у Кумановској околини, по наредби егзархијског митрополита Максима све српске записе премазали кречем и новим правописом бугарским исписали како је црква оправљена за време митрополита Максима.

С оваквим послом бугарских агената сретћемо се на многим местима у Јужној Старој Србији и Маћедонији. То је и орган руског археолошког института у Цариграду забележио и осудио овај поступак Бугара.

боље. Има сачувану стару цркву са старим живописом. До пре неколико година, управо до 1890. чувани су записи на плочама и на зидовима, али су их после тога уништили бугарски агенти. Манастир је овај имао и своју богату библиотеку, али су је разнели, на жалост, опет егзархијски људи?!“

Манастир је овај био други важан центар Срба устаника из Кумановске и Паланачке Казе 1878. год. за присаједињење Србији.

Даље, црква Бељаковачка Св. Ђорђа и манастир Бељаковачки са црквом опет Св. Ђорђа; манастир Св. Оца Јоакима Сарандапорскога код Криве Паланке, задужбина краља Милутина; манастир Светог Гаврила Лесновскога — Лесново — задужбина Деспота Јована Оливера; манастир Ђуришки на Овчем Пољу, задужбина Дмитра војводе Дејановића, обновљена стара црква Св. Архангела у Штипу, задужбина властелина Дејановића — Главата;¹ ма-

¹ О старим црквама у Штипу, види још Д-ра Јов. Хаџи Васиљевића: „*Драгаш и Константин Дејановићи и њихова држава*“ Београд 1902. стр. 46. У Штипу има, сада, четири цркве: црква Св. Ратке у Горњој махали, црква Св. Николе у Вароши (Варош — махали), црква Св. Спаса (Вазнесенска) између Штипа и Новог Села, на градском и Новоселском гробљу и црква Св. Јована. Црква Св. Архангела Михаила је, сада, нова. Оправљена је 1892. и 93. године. Из аутентичних извора знамо, да су при оправљању, управо грађењу, ове цркве нађене две српске листине на пергаменту, које се односе на грађење ове цркве, а у народу се чуло, да су то листине Цара Стефана Душана, који је, по народном веровању, и подигао ову цркву. У овој се цркви чува и једна „прастара“ чудотворна икона.

„Ово је по свој прилици *Главатова црква* која се спомиње у повељи Драгаша и Константина“ „...оце приложихъ 8 Щип8 цръковъ Главатову, Архагелъ, съ всѣмъ метохомъ...“

„Једна црква Св. Архангела у Штипу спомиње се и из времена краља Стефана Душана. — Имамо сачувану повељу Краља Стеф. Душана из године 1332. којом потврђује манастиру Хилендару цркву у Штипу са селима што је приложио пртосеваст Хреля — „приде кралјевствоу ми вѣрны и многовъзлюбљени властелинъ кралјевства ми протосѣвастъ Хреля... и говори кралјевствоу ми како јесъ зидалъ цръквъ светаго Архагела у Щипу и направиъ своимъ троудомъ

настир Св. Богородице у селу Кончу у Радовишкој Кази, задужбина Дејановића војводе Димитрија; манастире Св. Архангела и друге старе цркве у Велесу и велеској околини;¹ црква Светог Николе у Светом Николи (паланци) између Овчег поља и Штипа.²

Од чувенијих манастира у Јужној Старој Србији долазе, даље: манастир Матејча на граници Скопљанске и Гиланске Црне Горе, задужбина цара Стеф. Душана и његова сина цара Уроша;³ за тим манастир Св. Илије у Бањану више Скопља; манастир Св. Аранђела у селу Кучевисти више Скопља; манастир Св. Димитрија у Сушици на Вардару више Скопља, задужбина Краља Вукашина и његових синова Марка и Андреје; манастир Св. Јована — Бигорски манастир — у Дебру; манастир Св. Ђорђа у Поречу; манастир Св. Преображења Господњег у Зрзу у Прилепској Кази, задужбина Краља Милутина и Краља Вукашина и његова сина Краља Марка; манастир Св. Богородице — Тре-

всакими наредами црквними....“ (Споменик Српске Краљ. Академије III 25—26), и ми држимо да је ово једна иста црква“.

¹ Ово су богати и уређени манастири српски, задужбине српских краљева, Милутина, Дечанског и Душана, али се данас и они, као и многе српске задужбине, налазе у бугарским, егзархјским рукама, и од њихових се богатих прихода издржавају егзархијске школе којима је главна сврха да оне наше сународнике, онамо, одроде и да их побугаре.

² Ово је задужбина Краља Милутина. Народ на Овчем Пољу и у Светониколском крају и данашњи дан указује на место у овој старој српској задужбини, на зиду који је препукао, кад је Свети Никола, потоњем краљу Стефану Дечанском, повратио вид. О томе како је краљу Стефану Дечанском повраћен у овој цркви вид, постоје многа, достојна пажње, предања у народа онамо, и у њима се такође илуструје српски дух и српска народна свест.

³ Овај се манастир лепо види с пута Куманово—Скопље, на врху Црне Горе. Опширније о овом манастиру види од Јов. Хаци Васиљевића (Браство V „По Кумановској и Скопљанској околини“) и Св. Томића „Скопљанска Црна Гора“ (Етнографски Зборник).

скавац; манастир Св. Николе у Слечу — све у Прилепској Кази итд. итд.

Овамо долазе и старе цркве у Прилепу (у вароши прилепској). Њих је било, како су и странци (Рус архим. Антонин) забележили, „седамдесет седам“. У Вароши има, још и данас неколико цркава. Народ их у својим предањима веже за време и имена краља Вукашина и његова сина краља Марка, али има међу њима и црква које су и Немањићи подигли, о чему нам говоре аутентични писани споменици.¹

Сада има у Вароши седам чувених цркава: црква (и манастир) Св. Архангела Михаила, Св. Димитрија, Св. Ђорђа, Св. Богородице (Пречисте — 12. новем.) Св. Петра, Св. Николе и Св. Атанаса.²

И ако летимице, набрајајући ове српске споменике у Јужним Српским Земљама, потребно је да споменемо да, поред ових цркава и манастира, у којима се и данашњи дан поје име Божје, постоји готово у сваком селу по која стара, негде порушена, а негде добро очувана, српска црква из Средњих и прошлих векова, тако, да има села у којима има и по неколико старих српских цркава. У Прилепској Кази има више села у којима има по две, три и више цркава. Исто тако има села и у Кумановским, Гиланским и многим другим крајевима, у којима има по неколико цркава, често и добро очуваних цркава. Многе су од тих цркава

¹ У повељи цара Стеф. Душана (Гласник Срп. Учен. друштва ХLI) налазимо да су у време Цара Стеф. Душана биле у Прилепу цркве: Продрома, Св. Ђорђа, Св. Врачева (Кузмана и Дамјана), Барова (Св. Варваре) црква, Св. Теодоре, Светог Димитрија и многи метоси црква и манастира.

² О црквама и манастирима у Прилепу види опширно у Д-ра Јов. Хаџи Васиљевића: „Прилеп и његова околина“ Београд 1902. стр. 62—80, а Рус Архим. Антонин о цркви Св. Архангела Михаила (а то вреди и за остале цркве и манастире) вели „да је у српско време и она заједно са градом процветала, а после је Ислам и њу и град потискао назад“. (Споменик Српске Краљ. Академије Наука).

оправљане у току прошлих векова, по пропасти државне самосталности, и карактеристично је, да и *све те* цркве носе на себи такође тип чисто српских споменика. Ове су цркве оправљали, и, где где и на развалинама старих, изнова их подизали људи из народа: владике, митрополити и иначе богати људи из српскога народа, прваци народни, који су велику важност полагали на споменике својих царева и краљева.

У тим многобројним, управо безбројним, српским црквама и манастирима настављен је онај, некада интензиван, рад на просвећењу народа. Те су цркве и манастири били, и за турскога времена — док нису у XVIII в. за српски народ са свим црни дани настали — један од оних извора, који је народ просвећивао и крепио му наду на лепшу будућност.

У тим манастирима и црквама настављено је неговање писмености и књижевности; манастири су и у то време били читаве преписиваонице, штампарије, иконорезнице, библиотеке, болнице па, доцније, и зборна места за народне старешине. У њима су очувани безбројни писани српски споменици, који такође показују високу културу српскога народа у Средњим и прошлим вековима, толико, да је Србија Русији и осталом Словенству и за пример служила.¹

Српска просвета и култура у тим црквама и манастирима била је достигла до степена, да су и завојевачи, Турци, почели да употребљавају српски

¹ Има више од сто година како Руси, Немци, Французи и др. народи товарима носе српске писане споменике из манастира и цркава у Старој Србији и Македонији; има више од 200 година, како те српске споменике ниште — спаљују и цепају — Грци фанариоти, а има више од 50 година како и бугарски агитатори у Старој Србији и Македонији ниште српске писане споменике, па нема ни данас цркве и манастира у Старој Србији, у којој се неће наћи, не по која писана, већ по читави ковчези књига. Сваког се дана односи, па их је ипак доста и тамо остало.

Из тога се види колико је била јака српска књижевност и писменост у Старој Србији и Македонији.

језик на двору својих султана, великих везира и других великаша.

Из српских писаних књига — *србуља* — читано је по свима црквама и манастирима и у периферним крајевима праве Маћедоније. Тако, зна се, да је из *србуља* читано у црквама и у самој Костурској, Воденској и Леринској и другим околинама. *Србуље* су одржане по црквама у Старој Србији и Маћедонији и кад је грчка просветна радња у XVIII в., које је средиште било у Москопољу, била у највећем напону. А ни данашњи дан нема старе цркве и манастира у поменутих крајевима, у којем нема по које *србуље*.

*

Поред цркава и манастира у Старој Србији и Маћедонији постоје такође безбројни, остатци других грађевина из времена српскога самосталнога живота у тим пределима; постоје тврђаве, куле, мостови, помости и др. То је све данас у рушевинама, и једино се о тим остатцима може судити по аутентичним писаним споменицима. У писаним споменицима се спомињу дворови цара Стефана Душана и његова сина цара Уроша у Скопљу, Прилепу и Серу. Судећи по ономе какви су, према аутентичним описима,¹ били дворови у своје време, сви су ти споменици, мање више, ишчезли са површине земљине, али, што је најглавније, постоје о њима у народу у Старој Србији и Маћедонији жива предања, која их описују и цртају, као да они сада постоје. Српска свест у народа у Старој Србији и Маћедонији налази споменика ове врсте много више но што их казују писани споменици. И данашњи дан се у Јужној Старој Србији и Маћедонији свака развалина, свака рушевина, сви остатци ма каквих старих грађевина везују за име

¹ *Тодора Метохита* посланица о дипломатском путу у Србију поводом женидбе краља Милутина са Симонидом године 1298., с грчкога превео М. Апостоловић.

краља Милутина, краља Стефана Дечанског, цара Душана, краља Вукашина, цара Уроша, Константина, краља Марка и др. владалаца и великана народа српскога. И данас народ у Јужној Старој Србији и Маћедонији указује на дворе, тврђаве и мостове цара Душана; на поља царска, по којима су пасла стада царска; и данас се указује на порте, путове, бакарна гувна и зборна места краља Милутина; на путове, преноћишта, изворе и др. краља Стефана Дечанског; на дворе, престонице и летњиковце Константина Дејановића; на дворе, тврђаве и мегдане Краља Марка и тако даље, једном речи, за имена и владавину Немањића и осталих српских владалаца у Јужној Старој Србији и Маћедонији веже се и дан данашњи све што је остало из прошлости српске, а чији се творац не зна. А за име Константина Дејановића, господара Ћустендилске области, вежу се и сви остаци и сви догађаји још од времена византијског Цара Константина, а за име Краља Марка, нашега народнога јунака Краљевића Марка, вежу се сви остаци ма каквих старих грађевина, као што каже и К. Ј. Јиречек,¹ од Дунава до Солуна и од Јадранскога до Црнога Мора!

Именом Краљевића Марка српски је народ у Јужним Земљама, у току прошлих векова, крстио и саме врхове планина и долине; лепа поља и ливаде; кршевите стене, старо дубље и храшће — Маркове Ливаде, Маркова Планина, Марково Скакалиште, Маркова Крушка, Маркове Стене, Маркова Плоча, Маркови Храстови и тако даље итд., и то све такође казује, да је државни живот српскога народа у Јужној Старој Србији; интензиван рад на ширењу просвете и културе; херојска вековна борба са завојевачима Балкана — Турцима — заједничка слава; заједничке успомене на то доба; заједничке жртве, и тако даље, — учинило, да се српски народ у тим крајевима толико духовно сједини и кристалише,

¹ Geschichte der Bulgaren. . . . 322.

да је он, данас, јачи но игде у Српству, представник српскога народа који је изводио велика, историјска дела.

*

Све те своје, слатке и тужне, успомене из прошлости своје; све традиције своје; све своје народне идеале, народ је српски у Старој Србији и Маћедонији, надахнут генијем својим и опевао у песмама. — Онако као што је народ у поменутим пределима у песмама својим опевао своје владоце, своје јунаке и време њихово; као што је опевао своје бојеве са завојевачима својим, онако је исто опевао и жалосне успомене из времена робовања свога, и тај је продукт духа народнога у оним крајевима најјача одлика његова, најважнија карактеристика његове *српске* свести. Многи су *бугарски* књижевници доказивали, да су народне песме о Краљевићу Марку постале у Маћедонији по савременим појмовима бугарским, а то је у данашњој Јужној Старој Србији, и то је тачно, али тај баш факат бије саме Бугаре и њихове шовинисте. Јер у тим народним песмама опеван је и прослављен српски владалац Краљевић Марко; јер у тим се песмама у свој својој сјајности излио геније српски. Упоредо са српским Краљем Марком опевао је народ у Јужној Старој Србији и Маћедонији и све владоце, све краљеве и царе; све своје јунаке српске и њихова дела. У народним песмама из Јужне Старе Србије и Маћедоније, које Бугари тако усрдно купе, дотерују на свој, бугарски, језик и публикују, народ пева о Краљу Милутину, цару Степану Душану, Стефану Дечанском, о цару Урошу, Краљу Вукашину, Драгашу и Константину Дејановићима, Љутици Богдану, цару Лазару, Косову равном, Обилићу и Марку, Страхинићу Бану и Рељи Крилатици, Југовићима, Детету Дукатинчету, Грујици и свима осталим јунацима и великим људима српским, и у коликим су песмама и како су опевани владари и јунаци у поменутим крајевима српским

нигде у Српству нису тако опевани... Па ипак би наши национални противници хтели да „докажу“ да тамо, у Јужној Старој Србији и Маћедонији нема Срба!

А где су бугарски владаоци који су владали Јужном Старом Србијом; где је златно доба Симеуново, где Самуилово царство; где су помени о Асенидима бугарским и другом златном добу бугарском; у којим се то песмама, у којим причама народним; у којим се народним предањима сачувао спомен од тога бугарскога златнога доба? — Нигде ни трага од свега тога у српскога народа у Јужним Српским Земљама. Народ у Јужној Старој Србији није до половине XIX века знао ни да постоје Бугари?

*

И ако не чини народ, као што исповеда принцип, који је прокламовао велики светски мислилац, *Ренан*, толико *факат* што његови чланови говоре истим језиком или *припадају истој етнолошкој групи*, колико *факат* да су у *прошлости заједнички починили велика дела* итд., и ако, као што вели велики мислилац српскога народа, Доситије, у сваком језику има малих разлика у говору, у Јужној Старој Србији и половини Маћедоније говори се српски језик. — Као што смо и раније споменули, према критичком, научном истраживању у последње време, српски моравско-пчињски говор говори се, данас, готово у свој Јужној Старој Србији, у Кумановским, Скопљанским, Прешевским, Паланачким, Кратовским и Овчепољским пределима.¹

Од поменутих крајева на даље, на југу и југо-истоку, Штипски, Велески и Струмски предели, говоре другим говором, који, опет, по својим осо-

¹ А. Белича, Діалектологическая карта сербскаго языка (Сборникъ по Славяноведѣнію II), проспект П. А. Лаврова-о његовим будућим публикацијама на пољу лингвистичко-филолошких студија у Скопљанској околини (Скопље, Куманово, Кратово, Овче поље, Кочане, Паланка, Прешево и др)

бинама, долази у *српски* језик и српске говоре. Прилепски, Дебарски и Оридски крајеви говоре опет различитим говором од онога у Скопљанској широј околини и Штипско-Струмичко-Велескога, а по главним етничким особинама својим Срби Мијаци и Брсјаци (у Дебарским и Прилепским пределима) припадају зони Косовској и Новопазарској, српском народу у Средишним Земљама Српским. У свима поменутиим говорима главна је карактеристика *Ћ* и *Ђ*.¹

Сви су ти говори од Штипских и Велеских крајева на даље у току критичких испитивања, а овде наводимо, за сада, само ово што је о тим говорима писао² одлични филолог и лингвиста, пок. Јов. Бошковић: „Што се тиче језика, *данашњи Македонци* (Срби из Јужне Старе Србије и Македоније) говоре *ђ* и *ћ* (место *дј* и *тј*) а ти су гласови једно од главних обележја српскога језика и *само српског*... Речи *тај*, *та*, *то* у њих нису позадни чланак, већ показна заменица. Имају деклинацију, инфинитив и прилог садашњи; а што падеже не употребљавају сваки пут како треба, ваља имати на уму да то чине и други неки Срби, на пр. у Црној Гори, у Тамишком Банату...”

Српским језиком, којим се говори у Јужној Старој Србији и Македонији, говоре у оним крајевима и друге, несловенске, народности: Грци, Цинцари, Турци и помухамедањени и поарнаућени Срби, садашњи Арнаути у Старој Србији и Македонији.

И ако је српска национална мисао у Јужним и Источним Српским Земљама, била привремено доста спутана и Вуковим правописом, тај је правопис и у Старој Србији и Македонији отео себи прилично земљишта, и српска се књига, у

¹ Ст. Новаковић „Ђ и Ћ у македонским дијалектима“ — Глас Срп. Краљ. Академије Наука књ. XII.

² Писма о српској и хрватској књижевности стр. 14.—

колико јој је Турцима и другим приликама допуштен, довољно чита и књижевност се шири.

Ка свима горе поменуим главним одликама српскога народа у поменутих крајевима долазе и многи дивни и јединствени народни обичаји између којих се истичу славски обичаји — крсно име српско и др.

VI

Судбина српскога, бугарскога и грчкога народа у Старој Србији и Македонији у XIX веку и у садашњости.

Као што смо још у III одељку овога написа споменули, још од половине XVIII века Балкану у опште, а територијама балканским, које су данас познате под именом Старе Србије и Македоније, на по се, примакле су се, у оно време још само својим утицајима, две познате европске велике силе — Русија и Аустрија, и почеле да врше свој утицај на хришћанске народе, који су у тим крајевима живели, и који су се о те територије борили, и да шире своју интересну сферу. Споразум две поменуте велике силе о Балканским Земљама који је извршен при крају XVIII в. — чија се егзистенција хоће, сада, с неке стране као да пориче — а по коме су подељене сфере интереса на Балкану, убрзо је почео да се — је ли њега било или не — изводи на лицу места. Од севера граница по том споразуму ударала је од Оршаве на Солун, тако да су све балканске земље источно од те праве замишљене улазиле у сферу интереса Русије, а земље на западу од те границе улазиле у сферу интереса Аустрије. И, с погледом на веру, народност и остале особине Балканских Словена још онда се могло увидети, да ће Русија народе у својој сфери, њој сродне, — изузимајући нешто Турака — и као своје сматрати, те донекле и подизати,

док се морало знати, а доцније се и посведочило и осетило, да ће Аустрија све народе у својој сфери притискивати па и потискивати.

За народе у источној половини Балканског Полуострва, за Бугаре, радила је Русија свима својим силама, а противу народа у западној сфери Балканског Полуострва, противу српскога народа, радила је Аустрија. Колико је Аустрија трпела националну акцију српскога народа у Турској то је чинила или са својих, властитих интереса, или силом околности, које нису од ње зависиле.

Почетком XIX века српски је народ у Београдском Пашалуку, у Шумадији, устао да стресе ланце и да се ослободи Турака. Тај народни покрет привлачио је Шумадији целокупни српски народ, и народ је са свих страна, и из периферних крајева данашње Јужне Старе Србије и Македоније, узео у многومه удела. Та се борба српскога народа протеже у XIX веку готово кроз пуне две деценије, и она је, зато што је још у почетку свом спутана, са гледишта Српства двојако дејствовала на српски народ у Старој Србији и Македонији. Колико је та акција електрисала национални дух у Срба и у Јужним Земљама толико им је, с друге стране, отежала положај у Турском Царству. И онако несносно стање тога дела српскога народа у Јужним Српским Земљама откад је био развијен у Шумадији, барјак слободе постало је још несносније, и све што је српско било на све је могуће, и на најварварскије начине, гоњено и ништено.

Док је тако погоршано стање српскога народа од Турске и Турака и других националних српских противника, дотле се јавља у источним крајевима Балканског Полуострва Русија. — Док је српски народ првих деценија XIX века извојевао слободе за један део своје браће, и почела се консолидовати Србија, дотле је Русија водила два рата с Турском за ослобођење Балканских Хришћана у источној половини Полуострва, за Бу-

гаре. Походи Русије године 1806. и 1828. на Турску преко Бугарске између Дунава и Балкана и Источне Румелије, и други војничко-политички догађаји у Турској и око ње, учинили су, да се пажња српскога и бугарског народа у Старој Србији и Македонији, зато што је акција српског народа спутана, обрне Русији, и да се од Русије, као од представнице хришћанства и Словенства, очекује боља судбина, ако не и потпуно ослобођење.

Такав развој догађаја и околности на Балкану учинио је, да се што интензивније распламте народне традиције које су Србе и Бугаре и дотле везивале за Русију. Још, откако се у неослобођеним Српским Земљама осетило, да је идеја ослобођења Балканских народа прешла из Србијиних у друге, руске руке, и српски је народ у Јужним Земљама, што је било са свим природно, почео очекивати ослобођење пре од Русије него ли од Србије.

К овим околностима придошле су у помоћ и привредно-трговински односи у Балканским Земљама. Стицајем војничко-политичких прилика још од краја XVIII, а нарочито од почетка XIX в. на овамо, трговински саобраћаји и путеви померени су из средине Балканског Полуострва у друге центре и путеве. Онда је ослабела артерија трговачких путева која је пролазила од Босне и Београда на Солун, а место ње оживела је артерија трговачких друмова Цариград—Брешово (у Румунији) са многим својим споредним путевима који су пролазили кроз Бугарску. Са те главне артерије трговачких центара, годишњих сајама у Филиппопољу, Узунцеву, Једрену, Софији и другим местима у дан. Бугарској ношене су у српске крајеве, између осталог, и нове народоносне идеје. У то су време и Јужне Српске Земље у најјачем додиру стајале са дан. Бугарском. Тада су у највећем и најживљем саобраћају Македонија и Стара Србија стајале у вези са Бугарском и Тракијом путевима Софија — Самоков — Цумаја, који се у Старој Ср-

бији и Маћедонији стрвио у многе споредне путеве. Тим је путем бугарштина највише и продрла у срце Јужних Српских Земаља.

Дотле је била успостављена и Грчка у одређеним границама у данашњој Краљевини Грчкој, а српски, бугарски и грчки народ у Турској очекивао је ослобођење од једне од три православне државе, од Русије, Србије и Грчке. Потада судбина српскога, бугарскога и грчкога народа у овим покрајинама зависила је од поменуте три државе. Политичко-културна, пак, радња ових држава у Старој Србији и Маћедонији била је прави рефлекс њихових унутарњих прилика. Само се по себи разумје, да је Русија била та, која је најбоље удесила своју радњу међу хришћанима балканским.

Русија је на Једренском Миру 1829. године израдила за хришћане у Турској нешто слободе грађанске; али према дотадашњим приликама, нарочито онима које су настале за православну цркву и православну веру после народнога покрета у Грчкој, Русија је на поменутом миру израдила за цркву у Турској велике слободе. То је народ православни (Срби, Бугари и Грци) јако осетио, и то је још више у балканских хришћана подигло углед Русије.

Све је то ишло под руском маском, испод које се прикривала, и ако у почетку и несвесно, бугарштина. Док је из Србије, због природе њенога постанка — зато што је прва запалила буктињу слободе на Балкану — и због њезина географског и етнографског положаја, био тежак ма какав утицај, а камо ли књига и другог чега што је било у Турској забрањено, и док су за све што из ње излази постојале од Видина до Шапца саме палисаде, дотле је сваки хришћанин, полазећи са сајмова, и иначе, из данашње Бугарске и Једренскога Вилајета носио кући календаре, света писма, и разноврсну другу религиозно-поучну књижевност, која је у Русији штампана

на бугарском језику и удешавана за Балканске хришћане. И на тај је начин још јаче пропагирана идеја о могућности ослобођења и народа у границама данашње Старе Србије и Македоније, од Русије а не од Србије. Са тим разношењем бугарштине по српским и осталим хришћанским пределима на Балкану ишли су, и потпуно су се поклапали, и руски интереси. Русија није могла од Европе да прошири своје државне границе и на Бугарску и, по свима околностима додељену јој сферу интереса, на Балкану, па је још више настојала да прошири свој утицај другим путевима; да се што јаче учврсти у поменутој својој сфери.

Она је свима силама радила да културно преобрази Бугаре и да их спреми за све евентуалне прилике на Балкану. Тако су диктовали и њени властити интереси, зато и јесу словенофили границе бугарских земаља у Турској, на штету српскога народа, онако далеко на запад и југ од праве Бугарске проширили. Тај рад словенофила крунисан је отварањем многих угледних школа у Бугарској и културним подизањем бугарскога народа. А откако је и трећи покушај Русије, да присаједини Бугарску, ако не и Цариград са пределима, 1856. за оно време са свим пропао,¹ словенофили су предузели да духовно заоквире велику Бугарску, те оно што је и дотле чињено са стране Русије Бугарској, сада је интензивније предузето. Та радња словенофила граничила је са још живљим отварањем школа у Бугарској и бугарских школа у Српским Земљама.

Успостављење Кнежевине Србије на једном делу негдашње Србије затекло је у неослобођеним крајевима у Турској врло мало школа у Српским Земљама. Нешто је школа у то време, према средствима Србијиним, отворено и отварање помогнуто, али је

¹ Русија је до шездесетих година ратовала с Турском (у Бугарској) 1806., 1828. и 1853.—1856., а два пута у XIX в. спасла Турско Царство од пропасти, али јој Европа није дала, да ма који део Европске Турске присаједини.

већа пажња била обраћена из Србије цркви у Јужним Српским Земљама. Још и данашњи дан у многим српским црквама у тим крајевима звони звоно које је из времена прве половине XIX века; али је, ипак, све то надмашивала својим радом акција Русије и њезиних словенофила.

Србија, колико према културном својем стању, још више према *природи својега постојања*, није се могла ни утркивати са Русијом у подизању својих сународника у Турској. А није се ни мислило о томе. Опет према природи свога постанка, она је обраћала пажњу на политички рад, она није доцније, као ни кнез-Михаилова Србија раније, ишла еволуционим, већ револуционим путем.

Колико је Србија тешко осећала што се Бугарима спрема и политичко јединство, видеће се и из мало ниже наведених података. Ну што је она и могла чинити покушаје да се одупре фаворизирању Бугара на штету Срба, она то није чинила ни с тога, што је она била баш та која је била задахнута узвишеном оном идејом о ослобођењу хришћанства од Турака, коју је, идеју, српски народ први на Балкану прокламовао. Зато се и свака бугарска добит сматрала и као српска добит.¹ Тако је погрешно, инстинктивно, схватао наш народ и већина његове интелигенције; а било је и онда трезвених људи у српскога народа, који су се бојали рускога фаворизирања Бугара и од тога предвиђали штетне последице по Србију и српски народ. Тако, српски представник у Цариграду, 1848. године, пратећи ствари на извору у Цариграду, писао је своме министру у Београду, 19. маја, између осталог и ово: „Сви изгледи боље будућности (словенске), ја се бојим, да се без нас и осим нас не изврше,

¹ Бугари су били у том погледу пресрећан народ. Руси су увек, као што је граф Шувалов и говорио 1878. године изасланику српском у Русију, отворено признавали да има случајева где бугарски интереси иду ујоредо са рускима.

па да ми останемо и од сад, као и до сад, једна удаљена турска провинција, која плаћа трибут и привилегије инутрење слободе само у својим тесним границама ужива.

„Ово се бојим за то што примећувам, да од неког времена неки нови патриоти бугарски, који из Русије долазе, дејствују у смислу себичном и сепаративном, издалека и подмукло, у духу соперничества и одрођености од Срба.

„У овом духу чини ми се, да су заведене и ове скорашње новине бугарске у Цариграду и предпријатије и основаније ове цркве, и то све, види се, да се управља и упућује од једне више стране (Русије). Ако, дакле, Бугари порасту у оваком расположенију духа, и у њему дочекају суђени дан боље грађанске будућности у Турској, онда су наша важност и наши изгледи у овом царству, у сасвим мање сразмерности доспеле, а по мојим мислима, ми би то могли из раније предвиђати и једним извесним путем предупредивати“.

Словенофили нису, преко Бугара, уносили у Српске Земље само бугарштину, но и јаку омразу између ова два словенска и хришћанска народа. Они су у том погледу више штете учинили но и сами Турци. Горе поменути савременик ових догађаја, умни Константин Николајевић, писао је о томе својем министру, између осталог, и ово:

„... и ја овде опажавам од неког времена неку пропаганду у Бугарској која о томе ради, да Бугарима антипатије спрема нас Срба внушава и замљује их надеждама неке боље и узвишеније будућности од нас, и ми да нисмо ништа, и да ћемо остати ништа, овако како се сад налазимо и т. п. Ова пропаганда могла је бити у почетку руска, но мени се чини да су је сад Пољаци живље предузели у интересу турском и да имају већ неких агената међу самим Бугарима, који такође око посланства француског почињу облетати, и тамо, Бог зна какве, мемоаре, мешајући и нас, предају.

„Политички ред у неизвесном. . . .“

Овакав рад Словенофила и Бугара највише је користи донео Бугарима и Турцима а највише патње и зала српском народу у Јужним Земљама. Оно што је, и поред свега досадашњег рада за Бугаре, својим симпатијама и надама остајало уз Србију, оно је било гоњено и мучено на најварварскије начине. Та ни име се српско није смело чути у Турској! Карактеристично је и то да, колико су се више, с помоћу Русије и Турака, дизали Бугари, и у колико се више бугарштина ширила по Јужним Српским Земљама у толико је од Турака све теже било за српски народ. А откако је кнез Михаило дошао, 1860., по други пут за владоца Србије, и откако су се изродили политички догађаји у Србији и Црној Гори — бомбардовање Београда, устанак Срба у пограничним црногорским крајевима, буна у Босни и др. догађаји — отада је Турска настала да у сународника Србијиних у својим границама у клици убије свако осећање за Србију и Српство.

Зато што су већ постојале на развалинама Турске на Балкану две слободне хришћанске државе, Србија и Грчка, и Турска је у својим границама и до Кримске Војне и друге владе кнеза Михаила, фаворизирала Бугаре. Зато што је морала да уведе бар нешто од обећаних рефорама по хатишерифу, Турска је узела у заштиту Бугаре, своје иначе мирне поданике, и на њима је окушала извођење рефорама.

*

Доиста је за владе кнеза Михаила српско национално питање добило највећи полет, и српски национални идеали највише процветали; али то је било у кнежевини Србији и њезиним функцијама у Српству и Јужном Словенству, у колико је њих могло бити према приликама у Турској. Утицај кнеза Михаила се, доиста, осећао, као што и сами странци признају, до Скопља и још даље на југу; али ни Михаилова Србија није могла да одговори

културним потребама наших сународника у Неослобођеним Крајевима Српства. И то не само за то што је у то време у Србији поново и, после Кара-Ђорђа, у највећим размерама прокламована идеја ослобођења хришћана у Турској; што је према својој природи и свом постанку најпречим путем, *путем револуције* делала остварењу поменутих вековних идеала српскога народа, *ослобођењу хришћана у Турској*, — јер је народ у Неослобођеним Крајевима тим путем највише и ишчекивао ослобођење — не само због тога, него и с тога, што је Србија у то време била са две стране, с поља, спутана. А нарочито једна од две заинтересоване велике силе европске није никако могла равнодушно подносити како су хришћани (Срби у Босни, Херцеговини и Јужним Српским Земљама) упрли очи у Србију и од ње очекивали ослобођење своје. А докле се српски народ (Србија и Црна Гора) борио и отимао од утицаја Аустрије и Западне Европе, и докле је припремао, *револуционим путем*, довршивање свога започетог дела под Кара-Ђорђем и Милошем, дотле се у Јужној Старој Србији и Македонији потпуно угнездила бугарштина. У тим је пределима српски народ, поред Турака, Бугара а у више крајева и Арнаута, био изложен и Грцима. — Цариградска патријаршија није могла ни у најсрбастијим пределима своје територије да буде према Србима трпељива, а камо ли да им излази на сусрет њиховим националним и културно-просветним потребама.

Русија је после Кримске Војне, баш за владе Кнеза Михаила, пошто јој је био осујећен и тај, трећи, покушај да задобије извесне територије у источном делу Балканског Полуострва, настала да свој рецепат о препорођају Бугара што сигурније и детаљније изведе. Она је свима силама настала, да се реформе обећане Париским Уговором за Балканске хришћане изведу, и тај је посао Бугарима донео такође много користи. И Турска је

да би Бугаре отцепила од Русије, похитала да им сама да оно што би за њих Русија од ње добила, и да их има уз себе.

Турска се старала да привуче себи Бугаре, ипак, не толико због рускога утицаја после Кримске Војне, у којој је Русија била потучена — ма да је после непуне четири године узела претећи положај према Турској — колико због мудре и патриотске политичке радње кнеза Михаила и његове Србије. — Као што смо мало више споменули, од времена Кара-Ђорђа никада до владе кнеза Михаила није Србија била опаснија за Турску. Идеја ослобођења балканских хришћана поново је, и најјаче, захватила све балканске хришћане за владе кнеза Михаила, и савези овога кнеза са балканским народима јачи су били непријатељи Турској и од Русије пре Кримске Војне. — Напред смо споменули (одељак IV), како је сâм велики везир, Мехмед Кибризли паша, под видом да уводи реформе, одмах по доласку кнеза Михаила на престо Србије, обишао сву границу Србије од Видина до Новог Пазара. Велики везир је те, 1860., године четири месеца седео у Нишу, и српски народ у Видинском, Нишком, Новопазарском и осталим Пашалуцима на југу (у Јужној Старој Србији и Македонији љуто је пропиштао од „инспекције“ великога везира, а то с тога што је Porta јако осетила безграничне симпатије српскога народа у тим крајевима према Србији; што је утицај кнеза Михаила доминирао и у Јужним Српским Земљама. Велики везир Кибризли Мехмед паша и његови следбеници и валије (Мидхат паша, Абдурахман паша и др.) били су први и највећи пионири бугарштине у поменутим Српским Земљама.

У то време су силом отварање бугурске школе српском народу у поменутим земљама, зидане су му школске зграде са натписима да су то бугарске школе и чињено је, с турске, званичне стране

све могуће, да се сународници Србијини одроде од Србије и претопа у Бугаре.

Дотле су се били, као што смо већ споменули, и сами Бугари толико преродили и културно подигли, да су, користећи се недаћама у Турском Царству и тешким положајем Царства према Европи и Србији кнеза Михаила, и сами могли да руководе своје народно дело и да своје националне идеје, у колико су их имали — јер су им оне већином из Русије сугериране — приведу у дело.

И док је у Србији спреман коначно ослобођење балканских хришћана од Турака; докле су пуцали топови на бедемима Србијиних тврђава (Бомбардовање Београда); док се по дубравама и планинама српским прикупљала снага да у згодном моменту приступи заветној мисли српској и хришћанској, — дотле су Бугари, опет с помоћу Русије и словенофила, ухватили инстинкт словенских народности у Турској и експлоатисали у своју корист.

— Мржња Словенства и Грцизма на Балкану живела је у Балканских хришћана вековима и била је запечаћена многим злима за српски и бугарски народ. Стара Византија се у току прошлих векова обрела у Фанар, и зла, која је Фанар почињо српском и бугарском народу, не могу се никад избројити и заборавити. Фанариоти су, тако да назовемо Византинце у време најезде турске на Балкан, уништили, још у време пропасти државе Бугарске, самосталну бугарску цркву, а у два су маха по уништењу Србије 1459. уништили и српски патријархат и овладали и у цркви над Србима и Бугарима. Срби и Бугари нису се могли никако помирити са грчким владикама и сматрали су их, нарочито откада су почели у XIX в. да пропадају Турци, као господарећу расу у Турској, и као своје народне крвопије. — Русија, не толико да ослободи словенске народе на Балкану тога фанариотскога ропства, колико из својих, властитих, интереса, да сузи власт и ауторитет цариград-

ског, васељенског, а у ствари грчког, Патријархата, уложила је многе силе да се у границе тога патријархата установи Бугарски Егзархат. Русија се и у стварању Бугарског Егзархата показала једностраном и сепаратистичком према Балканским Словенима, односно према Србима. Границе Бугарског Егзархата и доцније границе Кнежевине Бугаске по Санстефанском уговору два су акта, којима је Русија показала какву констелацију жели на Балкану и како сматра Србију а како Бугарску.

Сва доцнија разуверавања Русије о овим актима не вреди ни спомињати. Велики народи (по том и велике државе) говоре и казују шта и како желе само у крупним догађајима. Велики и главни концепти не мењају се ни лако ни често.

А Бугари, свесни сепаратизма Русије и словенофила у питању отцепљења српског и бугарског народа од грчке цркве, нису ни од каквих средстава презали, да, и по цену вероломства, из борбе српског и бугарског народа у Старој Србији и Македонији за словенски језик у цркви и за владике своје народности, све користи само за себе извуку и да на тај начин одроде велики део Србијиних сународника у поменутим крајевима. И тада су, и са бугарске стране, на онај део српског народа, који је, да би сачувао своје народне традиције и, бар у души својој и међусобном додиру, име српско, настали још црњи дани. Бугари су, ревносније него и Грци дотле, експлоатисали силну ону мржњу Турског Царства и турског елемента противу *српског имена* и застрашивали Турке Србијом кнеза Михаила, српским мачем и топом — и ако је све то и за њихово ослобођење спреmano — а себе истицали као најлојалније поданике султанове и као чуваре интегритета Турског Царства.

У таквим приликама за српски народ у Старој Србији и Македонији поникао је Егзархат Бугарски и тиме су се изродиле још теже околности по српски народ. Онда се видело и осетило вероломство

бугарско. Онда су се Бугари машили чак и Рашко-призренске митрополитске катедре и катедара у Босни и Херцеговини. Српски се народ у Старој Србији и Мађедонији, према свима тешким приликама, нашао пред алтернативом или да се одроди од Србије па да слуша у цркви словенску службу и да учи у школама бугарски и има за леђима својим велику и силну Русију, или да остане и даље под старом, доскорашњом, црквом грчком, са грчким владикама, и да од Србије чека ослобођење.

Тако су се Бугари, док је Србија спремала ослобођење балканских хришћана оним путем којим се ослободио један део српскога народа, и док је, као и Русија, радила и за њих свим силама, — развијали на пољу просвете с којом је ишло и црквено питање. Тај рад Бугара и словенофила био је готов још за време кнеза Михаила и само на две године по смрти кнеза Михаила крунисан је и формалним установљењем Бугарског Егзархата. Егзархат је захватио у својим границама и све епархије Српског Пећског Патријархата у Јужним Српским Земљама, и Бугари су одмах показали своје праве смерове, — да се није радило о отцепљењу српског и бугарског народа од цариградске цркве, него о поновном кристалисању бугарске народности и побугаривању Срба.¹

То су јако осетили сународници Србије у Јужним Земљама под Турцима и отуда је допало у Кнежевину Србију глас незадовољства. Тада је тек влада Србије за Намесништва Кнеза Милана увидела сепаратистичке намере словенофила и Бу-

¹ Ако се и у којем догађају у новој историји српскога и бугарскога народа показује да се историја понавља, то се у овим догађајима најјасније показује. — Концем VII. в. долази из данашње Русије татарско племе (Бугари) и у току VIII и IX века од источних словенских (доцније, и сада, бугарских) и српских племена ствара Бугарску државу и кристалисава, у данашњем смислу речи, бугарску народност, а у XIX в. долази Русија, установљава самосталну *бугарску цркву* и.....

гара; и тада се тек покушало, да се сузбију Бугари из Српских Земаља! То је време од 1870.—1876. и у то време пада најживљи рад на отварању нових српских школа у оним крајевима. Тада су преуређене, и јачим снагама снабдеване старе, грађанске манастирске школе и многе су нове отворене, тако, да је онда, и то опет највише *народном иницијативом*, преуређено и отворено на 90 српских школа у Јужним Српским Земљама.

У то време акцију српскога народа у тим странама помагали су већ и грчки митрополити. Тада је и Цариградска Патријаршија постала попустљивија према Србима, — почела се у црквама, у којима се дотле и читала грчка, да чита словенска служба и да трпи српски књижевни језик.

У том периоду времена заузимање Србијине владе паралисавала је руска дипломатија у Цариаду и заузимање српскога народа за своје име и језик паралисавао је, и то најнедопуштенијим средствима, бугарски Егзархат и његови агенти. Руски посланик у Цариграду, генерал Игњатијев, духовни отац Бугарског Егзархата, био је се толико заузео за Бугаре, да је поручивао, — а било је случајева да је и писано — многим Србима у Старој Србији и Македонији да приступе Егзархији или да од ње не одустају. Том је приликом прећено многим Србима на турски, стамболски, начин.

После пет година делања Егзархата у Јужним Српским Земљама, настају српско-турски и руско-турски рат, и после ратова настаје са свим нова, и за бугарски народ најповољнија констелација Балканског Полуострва и прилике на њему.

* * *

Ратовима српско-турским и руско-турским 1876.—1878. године и одредбама Берлинскога Уговора, промењена је дотадашња констелација Балканског Полуострва. Проширењем Србије, Црне Горе и Грчке; установљењем кнежевине Бугарске;

окупацијом Босне и Херцеговине и давањем автономije Источној Румелији дотадашње територије Турскога Царства у Европи сведене су на уске границе шест садашњих вилајета: Косовскога, Скадарскога, Јањинскога, Битољскога, Солунскога и Једренскога и ослобођено је од Турака око 6,000.000 хришћана и др. народа.

Санстефанским Уговором поново је учињена неправда Српству, а нарочито сународницима Србије у Јужној Старој Србији и Македонији. Русија је тим актом поново показала какву констелацију жели на Балкану, и како жели да се групишу јужно-словенске народности. Јер је Бугарска, по Санстефанском Уговору, захватила границе Бугарскога Егзархата. Докле је за Бугаре после ратова настало најлепше доба, дотле су Србија и Црна Гора, окупацијом Босне и Херцеговине, земаља у којима је живео најкомпактнији део српскога народа, и стварањем тежишта бугарске државе у Витошким пределима — престоницом Софијом, — постављене у најтежи положај. И ако је Србија својим освојењима била изишла на Кулу, Белоградцик, Трн, Брезник, Криву Паланку, Куманово и Косово, она је, и одредбама Берлинскога Уговора, враћена у границе које су јој онемогућиле сваки рад на одржавању и развиту националне свести својих сународника, који су и даље остали под Турском, и на остварењу својих националних идеја.

Установљењем кнежевине Бугарске у границама по Берлинском Уговору и штетним по Србију одредбама тога уговора на Балкану су се потпуно одомаћила још и два различита европска утицаја, који су, све то више, отимали терен на Балканском Полуострву. То је тако звани источни (Русија) и западни (Аустро-Угарска) утицај на Балкану. Ко баци данас само летимичан поглед на границе Србије, видеће, да су њу оба ова утицаја потискивала и потискују са природнога њезинога терена преко данашњих граница, сваки на супротну страну у оба правца. Донде

док Аустро-Угарска ни по коју цену није допуштала да Србија задржи своја завојевања у сливу Бинч Мораве (Гиланску и Прешевску Казу), дотле Русија, такође ни по коју цену, није допустила да Србија задржи завојевања своја на источној граници: Трн, Брезник и др. пределе.

Између осталих узрока, и са толико стешњених граница Србије, ове су две политике — Русија преко Бугара, а Аустроугарска преко Арнаута и др. чинилаца — највише штете донеле Србији. Србија не само што није могла да задржи себи завојеване крајеве, но је оваквом границом готово потпуно и одвојена од њих, те остала отцепљена од тих својих, у сваком погледу, природних земаља. Место њених утицаја у тим земаљама у којима живи српски народ, јављају се туђи — Бугари у Јужној а Арнауту у Северној Старој Србији. Као последица свега овога, заоштрава се национална борба која у последње време раздире не само оне чисте српске крајеве већ и саму Србију и Бугарску, и понављају се, и ако у другим облицима, политички процеси, који су се збивали у Средњим Вековима. Бугарска је наставила дело Егзархата својим интезивним радом на коначном побугаривању или истребљењу српскога народа у Јужним Српским Земљама у Турској. А Србија је, поред поменутих тешких прилика споља, спутана још и нередовним својим *унутарњим* животом.¹

¹ У низу разних пертурбација, кроз које је прошла Србија од последњих ратова (1876.—1878.) на овамо, улегло се, у раду њезину на националном питању у Неослобођеним Крајевима, зло које је све рђаве стране овога периода живота Србије и њезинога политичкога друштва, у пуној мери, пренело у Неослобођене Крајеве. — У томе се раду, готово кроз све време, као црвени нит, провлачи, до неваљалства неразуман, рад тако званих „патентираних“ родољуба српских. — То је тако звана пропагандска *котерија*, чији је, штетан по Српство рад и, широких погледа, Ст. Новаковић морао опазити и прибележити („Два дана у Скопљу, 14. 15. и 16. јула 1905.“).

Србија дуго после ратова *није могла* да обрати пажњу на своје сународнике у поменутим земљама, те јој је Бугарска готово потпуно избила из руку ону руководну улогу у новијој историји Јужних Словена коју је она у XIX в. понова, и све до установљења Бугарске, имала. Као што смо раније споменули (одељак III), данас се под именом *Македонскога Питања*, које садржи у себи низ међународних и политичких питања,¹ разуме *Бугарско Питање*. Бугарско Питање, како се оно данас разуме, садржи у себи — зато што Бугари хоће да захвате и оне крајеве у Турској, у којима живи чист српски народ и без којих, крајева, према свима њиховим особинама и положају Србије, Србија не може опстати — у исто време и српско национално питање у Турској. Да се српско и бугарско национално питање и у Старој Србији и Македонији реши, потребно је да оба народа раде споразумно и заједнички, а тога не може бити донде, докле се Бугари не окану Шара а Срби Витоша. Између Србије и Бугарске, и између српскога и бугарскога народа не ће никада бити мира, докле се између њих *праведно и према савременим потребама* не поделе српске и бугарске земље у Турској.

При свем том што би српски народ жртвовао од своје земље Бугарској, граница између српске и бугарске, за сада, сфере, треба да иде од данашње границе између Србије и Бугарске и Бугарске и Турске **вододелницом реке Струме на југ**. Таквом сферном границом српски би народ, као до сада Видинске, Трнске и још неке крајеве, жртвовао Бугарској Малешке и још неке крајеве, у којима живи српски народ, али би на тај начин био постигнут мир а тим би и културни и економни развитак бал-

¹ Македонско питање, како се данас највише, погрешно, схвата, садржи у себи : српско-бугарско, српско-турско, српско-грчко и српско-арбанаско питање ; бугарско-турско и бугарско-грчко питање ; грчко-арбанаско, грчко-турско и грчко-цинцарско питање и др.

канских народа и држава био обезбеђен. Према Грцима северна граница треба да иде докле се, у већини, простире словенски, српски и бугарски, живаљ.

Само ће таквим споразумом¹ и радом српски, бугарски и грчки народ моћи одолети оној навали са севера која прети да и једне и друге и треће поново баци у ропство и то, са националнога гледишта, у много теже, страшније ропство но што је било, и што је, оно Турцима.

Да ли ће српски, бугарски и грчки народ, ма и у дванаестом часу увидети ову неминовну потребу, видећемо. Али прилике у Европи и на Балкану не ће чекати док се ови народи о својем добру споразуму. Према свему, како за сада изгледа, Балканско ће се питање у најскоријој будућности решити, и тад ће се видети „да ли се“ нашим сународницима у Старој Србији и Македонији; да ли се Србији — а то исто у пуној мери, вреди и за Бугарску и Грчку — да се послужимо речима нашега, у ствари најбољег познаваоца прилика на Балкану, „не избројавају у тим странама последњи часови“.²

¹ А никако као овим досадашњим, којима Србија и српски народ ништа више не добија до унижење пред просвећеним светом!

² Поткрађене грешке исправиће се у Браству, из којег је и одштампан овај рад.

